

संपूर्ण तणावमुक्तीसाठी "हितगुज"

(रोजच्या जीवनातील अडी-अडचणी, कटकटी आणि समस्या यातून जीवनाचं सार्थक करण्याचा संपूर्ण आरोग्याचा शास्त्रीय मार्ग)

(खाजगी वितरणासाठी)

लेखक: डॉ.श्रीनिवास जनार्दन कशाळीकर

एम.बी.बी.एस., एम.डी., एफ.आय.सी.जी.,

एफ.एफ.एफ.बी.एम.एस.(अमेरिका)

संचालक : संपूर्ण तणाव मुक्ती केंद्र, कॉलेज बिल्डींग तिसरा मजला, केईएम हॉस्पिटल,
मुंबई - 400 012, फोन.4932732, 4982529

(निर्मिती खर्च रु.100/-)

श्री गणेशाय नमः

संपूर्ण तणावमुक्तीसाठी "जिद्द" साप्ताहिकात प्रकाशित होत असलेले लेख एकत्रितपणे सादर करत आहे. "जिद्द" न वाचलेल्यांना त्याचा उपयोग होईलच, परंतु एकत्रित लेख वाचण्याचा फायदा "जिद्द"च्या वाचकांनाही होईल अशी उमेद आहे.

संपूर्ण तणावमुक्ती हे जगन्नाथाच्या रथासारखं आहे. त्याचप्रमाणे ते सर्वकालीन आहे. हजारो वर्षांपासून ऋषी, मुनी, सत्पुरुष, संत, योगी, योद्धे, एवढंच नव्हे तर आपणासकट सर्वचजण कमी-अधिक प्रमाणात त्यात सामील आहेत, कधी कळत तर कधी नकळत! हे असं पुढेही चालेल.

त्या सर्वांचा मी अत्यंत कृतज्ञ आहे. हया महाकार्यात हा आपला खारीचा वाटा!

धन्यवाद व शुभेच्छा.

आपला,
डॉ.श्रीनिवास जनार्दन कशाळीकर

अनुक्रमणिका

- 1) समाजपुरुष
- 2) संकल्पना-कृती
- 3) समता, विषमता, एकात्मता
- 4) प्रगतीतील अडसर - उच्चनीचता
- 5) मूलोद्योग
- 6) वसिष्ठाची शिकवण
- 7) बजेटचं केंद्र
- 8) कॉपी
- 9) सप्रेम भेट
- 10) गोपीचंदचा आदर्श
- 11) प्रेमाची सूचना
- 12) स्वातंत्र्यासाठी
- 13) अभ्यासाचा कंटाळा! सुट्ट्यांचा जिव्हाळा!
- 14) राजकारण - समज गैरसमज
- 15) अंधविश्वास! अंधश्रद्धा!
- 16) गिरनारची गोष्ट
- 17) अॅटॅचमेंट
- 18) जिव्हाळा
- 19) आकाशातली शोरुम
- 20) फॉरेन सर्टिफिकेट
- 21) सत्कार
- 22) जीना इसीका नाम है
- 23) विकास
- 24) विकास - दिशा
- 25) देवदास
- 26) ही द्वंद्यांची खाई
- 27) सिंहाची गुहा - नवी गोष्ट

समाजपुरुष

सवेत्रः सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयः॥

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखामाप्नुयात् ॥

सर्वजण सुखी, स्वस्थ व परस्परहितेच्छु होवोत आणि दुःखमुक्त होवोत!

ही भारतीयांची पारंपारिक भावना आहे. विश्वबंधुत्वाचे साक्षात प्रगटन या भावनेत आहे.

ही भावना बरोबर घेऊन "जिद्द" च्या वाचकांच्या भेटीला येताना मला अत्यंत आनंद होतोय. हितगुजाची सुरुवात या भावनेनं करताना संपादक श्री.जयंतराव खांडके आणि "जिद्द" परिवाराचे आभार मानावेत तेवढे थोडेच. त्यांचा मी ऋणी आहे!

"हितगुज" या शीर्षकाखाली सुमारे पंधरा वर्षापूर्वी मी एक पत्रक काढून त्याचे खाजगी विनामूल्य वितरण करित असे. आज पंधरा वर्षांनंतर (समज थोडी वाढल्यानंतर) पुन्हा प्रबुद्ध वाचकांशी हितगुज करण्याची संधी मिळत आहे. ही सच्चिदानंदाची कृपा.

"हितगुज" करण्यामागे परस्परहिताची भावना असते तशी आहेच. परंतु आणखीही एक संकल्पना हितगुज करण्यामागे आहे. ही संकल्पना अशी आहे.

समाज हे एक समाजपुरुषाचं शरीरच आहे आणि प्रत्येक व्यक्ती ही त्या समाजपुरुषाच्या देहातील एक एक पेशी आहे! आपल्या शरीराचं स्वास्थ्य हे पेशींच्या स्वास्थ्यावर म्हणजेच त्यांच्या कार्यक्षमतेवर अवलंबून असतं. तसच पेशीचं स्वास्थ्य हे आपल्या शरीराच्या स्वास्थ्यावर अवलंबून असतं. यासाठी आपल्या शरीरातील मेंदूमध्ये नियंत्रक केंद्रे असून त्यांच्यातील परस्पर सुसंवादातून शरीरातील सुमारे 100 ट्रिलियन म्हणजे 100,000,000,000,000 एवढ्या पेशींच्या कार्यांचे नियंत्रण केले जाते. जर मेंदूतील या सुसंवादी केंद्रातील संवाद कमी झाला तर वेगवेगळ्या पेशींचे कार्य बिघडते! कधी लुळेपणा, तर कधी भयंकर ताप, तर कधी अतिलडपणा, तर कधी खुजेपणा, असे असंख्य रोग उत्पन्न होतात! समाजपुरुषांच्या मेंदूतील केंद्रामध्ये सुसंवाद असेल तर समाजपुरुषाच्या देहातील पेशींचे म्हणजेच व्यक्तींचे कार्य सक्षम राहते व ते तसे असले तर समाजपुरुषाचे शरीरही सुदृढ राहते. समाजपुरुषाच्या मेंदूतील नियंत्रक केंद्रांतील सुसंवाद म्हणजेच समाजपुरुषाच्या स्वास्थ्याची हमी होय. समाजपुरुषाच्या मेंदूतील नियंत्रक केंद्रे म्हणजेच समाजहिताचा ध्यास घेतलेले सदसद्विवेकी सज्जन लोक! आज अशा लोकांच्यात संवाद कमी झालाय व परिणामी समाजपुरुष विकलांग होत चाललाय. सदसद्विवेकी सज्जनांच्यामध्ये सुसंवाद साधण्याचा प्रयत्न म्हणजेच "हितगुज"!

ही संकल्पना हीच हितगुज करण्यामागील प्रेरणा व शक्ती आहे.

शरीरातील नियंत्रक केंद्रे व बाकी पेशींमध्ये देखील सुसंवाद असतो, तेव्हाच शरीर स्वस्थ असतं. "हितगुज" देखील केवळ मोजक्या लोकांसाठी नाही तर सर्वांसाठी आहे. मते, मतांतरे, विरोध, प्रश्नोत्तरे, सहमती, टीका या सा-यांतून हितगुज प्रभावी होईल व समाजपुरुषाला व त्यातील प्रत्येक पेशीला (व्यक्तीला) स्वास्थ्य प्राप्त

होईल अशी उमेद आणि खात्री वाटते! चला तर सर्व मिळून विविध समस्या, घटना, योजना, संकल्पना, संकेत, नियम वगैरे अनेक बाबींवर हितगुज करत करत व तणावमुक्ती साधत समाजपुरुष आणि स्वतःतील चैतन्याचा साक्षात्कार व आविष्कार करू या!



संकल्पना-कृती

"बोले तैसा चाले
त्याची वंदावी पाऊले"

असं एक संतवचन आहे. वरवर पाहायला गेलं तर त्यात काही अवघड वाटत नाही. पण खोलात शिरून विचार केला तर?

आमच्या परिचयातल्या एक बाई मांसाहार, धूम्रपान, मद्यपान या सर्वांवर आगपाखड करीत. परंतु एवढच नव्हे तर त्या फ्रीजवर देखील नाराजी व्यक्त करीत. कालांतरानं त्यांच्या घरात फ्रीज आलाच. परंतु माझ्यासमोरच त्यांनी सामिष (मांसाहारी) भोजनावर ताव देखील मारला. एक तरुण डॉक्टरनं, (तो माझाच विद्यार्थी) खाजगी हॉस्पिटलबद्दल सुरुवाती-सुरुवातीला यथेच्छ झोड उठवली. कालांतरानं तो पंचतारांकित हॉस्पिटलमध्ये काम करू लागला! अजून एका परिचित बाईनी खाजगी मेडिकल कॉलेजबद्दल काय तिरस्कार व्यक्त केला होता म्हणून सांगू? पण यथावकाश स्वतःच्या मुलासाठी त्यांनी खाजगी वैद्यकीय महाविद्यालयात बिनधास्त प्रवेश घेतला!

आता प्रश्न असा आहे की ही सारी माणसं दुष्ट - दुर्जन आहेत का? "ब्रम्हचर्य हेच जीवन" म्हणणारे पुढे गृहस्थाश्रमींच्या गर्दीत गोळा होतात तेव्हा ते काय व्होंगी असतात म्हणून?

"अहिंसा परमो धर्म" : असा उच्चरव करून कत्तलखान्यांची संख्या वाढवणारे काय खरोखरच खोटेदारडे असतात?

कोणती समस्या आहे अशा प्रकारच्या उक्ती आणि कृतीतील दरीमागे?

मित्रहो उक्ती आणि कृतीतील या अंतराला एक मुख्य कारण आहे. ते म्हणजे आकलनातील दोष. अर्थात एखादी संकल्पना नीट कळली नाही तर ती व्यवहारात उतरू शकत नाही. उदाहरणार्थ "ब्रम्हचर्य हेच जीवन" म्हटलं की त्याचा अर्थ शुक्रस्खलननिरोध असा घेतला की एकीकडे "ब्रम्हचर्य हेच जीवन" अशी उक्ती अन दुसरीकडे त्या अर्थाच्या विरोधी निसर्गाच्या रेटयामुळे गृहस्थधर्माची कृती अशी परिस्थिती होते. परस्पराविरोध प्रत्यक्षात येतो. विचार आणि वागणुकीतील तफावतीमागे दुसरं कारण आहे भीती. आपण समाजातील संकेताच्या चौकटीच्या बाहेर वागू लागलो तर समाज आपल्याला वाळीत टाकेल, अशी भीती जेव्हा मनात असते, तेव्हा आपण त्या त्या सा-या गोष्टी चोरून करू लागतो. पुष्कळदा तर आपण सहज बोलून जातो की, "ते सार तत्वज्ञानात ठीक आहे. व्यवहारात तसं चालत नाही!"

वास्तविक पाहायला गेलं तर आपलं तत्वज्ञान हेच अपुरं आणि सदोष असतं. त्यामुळे ते प्रत्यक्षात येत नाही. तसेच या तत्वज्ञानातूनच बरेचसे संकेत तयार झालेले असल्यामुळे तेही सदोष असतात व त्यामुळे त्या संकेतांच्या चौकटीत जगणं बहुसंख्यांना शक्य होत नाही!

पण एकीकडे सदोष तत्वज्ञान (तत्वज्ञानाचं सदोष आकलन) आणि त्यावर आधारलेले पुष्कळदा असहिष्णु असलेले असे संकेत चालूच राहतात. साहित्य, शिक्षण, प्रवचन, कीर्तन, भाषण, संभाषण, चर्चा परिसंवादातून सदोष मूल्यांचा जयघोष आणि व्यवहारात त्या मूल्यांची पायमल्ली, असा प्रकार सर्रास चालतो. हे सर्व जे होतं त्यातून

समाजाच्या प्रत्येक स्तरावर एक भयंकर कोंडमारा होऊ लागतो आणि कुटुंबातही असहिष्णुतेपायी भीती, संशय आणि खोटेपणा वाढू लागतो!

या सा-यातून मार्ग काढता येईल का? होय यातून बाहेर निघायला मार्ग आहे. तत्वज्ञानाचं यथार्थ आकलन आणि उपयोजन हाच तो मार्ग आहे आणि आपण त्या मार्गाचे आनंदानं आगेकूच करणार आहोत!



समता, विषमता, एकात्मता

एका डॉक्टरबाईंनी एकदा तक्रार केली, "माझा मुलगा कपडेच घालून घेत नाही. जबरदस्ती केली तर फोटोतल्या संतपुरुषाकडे बोट दाखवून विचारतो की ते कपडे घालत नाहीत तर मी का घालू?"

"मुलगा किती वयाचा आहे?" मी विचारले.

"तीन वर्षे"

मला हसू आलं. त्या बालप्रश्नाची मौज वाटली.

मी म्हटलं "मुलाला समजावून सांगा की उत्तर पुढे कधी तरी देईन. तोपर्यंत त्या साधुमहाराजांचं चरित्र वाचा आणि हळू हळू तुमच्या मुलाला समजावून सांगा की अमुक एका माणसानं अमुक एक बाब केली म्हणून सर्वांनीही ती करावी असं नव्हे. कारण ती बाब त्या व्यक्तिला फायद्याची ठरली तरी इतरांसाठी धोकादायक वा नुकसानकारक ठरू शकते. एखाद्यानं केलेली एकच बाब पाहून (इतर बाबींकडे दुर्लक्ष करून, उदा.साधुमहाराजांच्या तपःश्चर्येकडे दुर्लक्ष करून) आंधळेपणे आपण त्यांची नक्कल केली तर फजिती होते!"

पण तीन वर्षांच्या मुलाला पडलेला प्रश्न तीस वर्षांच्यांना पडतो अन नव्वद वर्षांच्यालाही पडतो तेव्हा हसावं की रडावं?

हॉलीवूडमध्ये जे करतात ते आम्ही बॉलीवूडमध्ये का करू नये? अमुक नेता अमुक करतो मग आम्ही का करू नये? अमका अभिनेता असा वागतो मग आम्ही का वागू नये?

सुदैवानं अमका पैलवान एवढी अंडी खातो तर आम्ही का खाऊ नये? असा प्रश्न सहसा पडताना दिसत नाही. अर्थात याला कारण, तेवढी अंडी खाणं अशक्य असतं, हे असतं! त्याचप्रमाणे न्यूटननं अमुक शोध लावला मग मीही का लावू नये? असा प्रश्नही सहसा पडताना दिसत नाही! कारण तेही अशक्य वाटत असतं!

पुष्कळदा मुलं आई-बाबांना विचारतात. तुम्ही "तो" सिनेमा बघता मग आम्ही का बघू नये?

साधुमहाराज असोत, पैलवान असो, न्यूटन असो की आई-वडील, मुद्दा असा आहे की, सगळी माणसं सारखी नसतात. सगळ्यांची क्षमता समान नसते. कितीही जोर जोरात दवंडी पिटली तरी सर्वजण सारखे नसतात. समान नसतात! आपल्याकडे वेड लागल्याप्रमाणे समतेचा हेका धरला जातोय. समतेच्या नावाखाली सत्ता मिळवणं सोपं जातय म्हणून समतेचं दैवीकरण करणं आपण समजू शकतो.

परंतु प्रामाणिक, सज्जन आणि निस्वार्थी कार्यकर्ते व विचारवंत देखील समतेविषयी भलतेच आग्रही राहतात तेव्हा त्याचं कारण शोधून काढणं आवश्यक आहे.

दुदैवानं आपल्याकडे आज दोनच संकल्पना समाजात ज्ञात आहेत. त्या म्हणजे समता आणि विषमता. त्यामुळे विषमतेच्या विरोधात असलेला प्रत्येक "समतावादी" बनतो किंवा ठरतो. त्याला कितीही समजावून देण्याचा, पुरावे देण्याचा प्रयत्न केला, त्याच्या डोळ्यासमोर दळदळीत उदाहरणं घडली तरी तो समतावादी (तथाकथित) राहतो. पण आचरणात मात्र (समतावादी राहणं न जमल्यामुळे) विषमतावादी राहतो!

भाऊ, बहीण, आई, वडील, नवजात बालक, वृद्ध, मुके प्राणी, उन्हाळा, हिवाळा, पावसाळा, दणकट, अशक्त, लाखो विभिन्न असमान बाबींनी निसर्ग नटलेला आहे. पण म्हणून तो काय विषम म्हणून नाकारायचा? सर्वच काही विषम म्हणून नाकारायचं?

समता आणि विषमता यांच्या पलिकडे आहे एकात्मता!

कुटुंबातले आपण सारे असमान आहोत. पण एकात्म आहोत. साधु, पैलवान, न्यूटन यांच्यापेक्षा आपण वेगळे आहोत. पण कमी किंवा जास्त निकृष्ट किंवा श्रेष्ठ नव्हे. वैविध्यातही आपण त्यांच्याशी एकात्म आहोत. प्रेम व आदरपूर्ण आहोत. नेते, अभिनेते, परदेशी वस्तू, परदेशी सिनेमा हे आपल्यापेक्षा वेगळे आहेत. समान नाहीत. पण म्हणून श्रेष्ठ किंवा नीचही नाहीत. आम्ही आणि ते एकात्म आहोत स्वतःला सोयीचे आवडीचे करत, परस्परांपेक्षा भिन्न वागलो तरीही एकात्म आहोत! अंध नक्कल नक्कीच अनिष्ट आहे!

समता, विषमता आणि एकात्मता यांच्यात एकात्मताच श्रेयस्कर का? समता, बंधुत्व, लोकशाही या मूल्यांना काहीच महत्त्व नाही का? समाजात समानता आणण्याचा प्रयत्न करणे अयोग्य आणि अन्याय्य आहे काय? समता म्हणजे सर्वांना समान संधी हे तत्व चुकीचे आहे काय?

नाही! समता या संकल्पनेचा खरा अर्थ तात्विक एकात्मता असाच आहे. परंतु या एकात्मतेची अनुभूती आलेल्या महापुरुषांना समाजातलं दुःख, हाल, गरीबी, अंधश्रद्धा, गुन्हे, रोगराई हे सारं बघवत नाही. सर्वांना आनंद, समाधान, समृद्धी आणि प्रगल्भता यावी असं मनापासून वाटू लागतं. त्यांची हीच भावना प्रखर बनते तेव्हा त्या भावनेचाच उद्घोष समता, बंधुत्व, न्याय, लोकशाही अशा शब्दातून ते करतात. सर्वांना अन्न, वस्त्र, निवारा, आरोग्याच्या सुविधा, उत्पादक, निर्मितीक्षम व सर्जनशील शिक्षण मिळावं यासाठी लोकजागृती करू लागतात. हे अर्थातच अत्यंत उदात्त आणि स्पृहणीय कार्य आहे यात शंका नाही. गुलामगिरीच्या जोखडातून मुक्ती मिळण्यासाठी सर्वांना स्वातंत्र्य मिळायला हवं ही प्रेरणाच काम करते हे इतिहासानं सिद्ध केल आहे. स्वातंत्र्ययोद्ध्यांची ती प्रेरणा म्हणजे मानवी इतिहासातील सोनेरी अध्यायांची जननी होय. सामाजिक विषमता, शोषण, अन्याय, दडपशाही, हुकूमशाही, दहशतवाद, भेदभाव, धार्मिक अत्याचार जुलूम या सा-यांविरुद्ध जगातील महापुरुषांची आणि स्वातंत्र्यप्रेमी, सहिष्णू आणि उदात्त प्रवृत्तींची मानवी एकात्मतेची प्रेरणा ध्यानात आली तर समतेचं विडंबन होणार नाही. निसर्गातील विविधता, मानवातील वैविध्य यांमधील परस्परपोषकता (Complimentarity) आणि सुसंवाद दुर्लक्षिला जाणार नाही. समता म्हणजे सारखे पगार, सारखेच अधिकार, सारख्याच सुखसोयी, सारखेच नियम, सारखेच कपडे अशा त-हेचा अनैसर्गिक अट्टाहास हा ख-या समतेच्या प्राप्तीतील धोंड ठरणार आहे. कारण अशा त-हेचा अट्टाहास कमी अधिक बौद्धिक क्षमतेच्या, कमी-अधिक जबाबदारीच्या, कमी-अधिक शारीरिक शक्तीच्या विभिन्न लोकांसाठी जाचक व अन्यायकारक ठरणार आहे. सुदैवानं "समतेचा" सत्तेसाठी उद्घोष करणा-या पुढा-यांना ही बाब माहित असावी. त्यामुळेच पंतप्रधानांना असलेल्या सोयी कामगारांना असाव्यात असे कुणी म्हणत नाही. सैनिकांसारख्या सोयी विद्यार्थ्यांना मिळाल्या असा हट्ट कुणी धरत नाही. घरातल्या नोकरांना स्वतः एवढाच पगार मिळावा अशी कुणाची इच्छा दिसत नाही!

जीवनातील विविधतेमागील परस्परपोषकता आणि सुसंवाद यांचे आकलन हे एकात्मतेच्या साक्षात्काराएवढेच महत्त्वाचे आहे. तसं ते आकलन झालं तरच सार्वजनिक समृद्धी, सार्वत्रिक सामर्थ्य आणि सर्वाभूती समाधान प्रत्यक्षात आणता येईल. त्यातूनच खरं स्वातंत्र्य प्रत्यक्षात येऊ शकेल. त्यातूनच बंधुत्व (वास्तविक याहून अधिक चांगला शब्द आहे "निष्कपट, निरागस व निरपेक्ष प्रेम") आविष्कृत होऊ शकेल.

मानवी एकात्मतेचा साक्षात्कार झालेल्या महापुरुषांच्या हृदयातील एकात्मतेची यथार्थ कल्पना न आलेले आणि निसर्गातील विविधता, मानवातील विविधता, परस्परपोषकता, सुसंवाद आणि सुस्वरता (Harmony) यांची जाणीव नसलेले अनुयायी आज फक्त सोयी, सवलती, अनुदान, हक्क, तथाकथित अस्मिता, तथाकथित धार्मिक भावना यांचं भांडवल करून सत्तेसाठी आटापिटा करीत आहेत.

राजकीय नेते देखील अधिकाधिक सोयी आणि सवलती वाटून खुर्ची टिकवण्यासाठी धडपडत आहेत.

दुर्दैवानं या मार्गानं एकीकडे अपरिहार्य अशी सामाजिक कटुता, विसंवाद, दुही वाढत जात आहे अन् असंतोष खदखदत आहे. तर दुसरीकडे खेडयापाडयातील करोडो आबालवृद्ध आणि महिला असहाय्य, अगतिक आणि अंधारमय जीवन जगत आहेत. एकीकडे गुन्हेगारी, अपघात, वैफल्य, व्यसनाधीनता, बेफाम हव्यास यात माणसं भरडून निघताहेत. तर दुसरीकडे करोडो सुशिक्षित सक्षम सज्जन व तरुण मुलं नकळत "आपलं काय जातय?" या भावनेत तथाकथित सुखात जगत आहेत.

पेटून उठायचं तर कुणाविरुध्द?, लढायचं तर कशासाठी? मागण्या करायच्या तर कसल्या? मूल्यांचा उद्घोष करायचा तर कोणत्या? अनुयायी व्हायचं तर कुणाचं? आशा करायची तर कुणाकडून? हे सारे प्रश्न आहेत!



प्रगतीतील अडसर - उच्च नीचता

मागील लेखातून आपण समतेची संकल्पना समजावून घेतली. त्याचप्रमाणे ही संकल्पना न कळल्यामुळे आपले विचार आणि कृती कशा सदोष होतात हे पाहिलं. त्याचप्रमाणे सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, राजकीय अशा सर्वच क्षेत्रातील चळवळी कशा चुकीच्या दिशेन जाऊ शकतात हे पाहिलं. त्याचप्रमाणे संवेदनशील व सज्जन लोकांचाही कसा गोधंळ व कोंडमारा होतो हे पाहिलं. अशा त-हेने सज्जनांच्या क्षमतेचं खच्चीकरण झालं की वैफल्य वा विकारवशात कशी वाढते हे पाहिलं. अनेक प्रश्न अनुत्तरीत राहिले की, सज्जनांच्या सामर्थ्याला विधायक वाट मिळण्याऐवजी विघातक मार्ग कसा मिळतो हेही पाहिलं.

आज उच्च-नीचतेचा विचार करूया. काही वर्षांपूर्वीची गोष्ट. माझ्याकडे एक गृहस्थ आले. त्यांनी त्यांच्याबरोबर त्यांच्या भाच्याला आणल होतं.

थोड्या औपचारिक विचारपुशीनंतर त्यांनी मला आपल्या भाच्यासाठी नोकरी बघायला सांगितली. दहावी नापास मुलाला नोकरी बघायची म्हणजे एवढी साधी गोष्ट नाही हे सर्वमान्य आहे! मी त्यांना परिस्थितीची कल्पना दिली.

मग थोडा विचार करुन मी म्हटलं "माझ्याकडे मी लिहिलेली पुस्तकं आहेत. सिद्धीविनायक मंदिरासमोर किंवा अन्य गर्दीच्या ठिकाणी विकायला नेली तर रोज 10-20 पुस्तकं तरी खपतील. मी आगाऊ रक्कम किंवा डिपॉझिट न घेता. 50-50 पुस्तकं देत जाईन. म्हणजे गुंतवणूक काही नाही. पुस्तकं विकतील तसे पैसे देत जा". प्युनच्या नोकरीविषयी थोडीशी चर्चा झाल्यानंतर भाचा कसाबसा कबूल झाला. मी लगेच त्याला पुस्तकं दिली. ती घेऊन तो गेला तो कायमचा!

नोकरी करणं उच्च आणि पुस्तकं विकणं हीन? होय! अगदी अशीच भावना माझ्याकडे नोकरीसाठी आलेल्या सर्वांमध्ये मला आढळली.

एकात्म समाजातील परस्परपोषक आणि वैविध्यावर उच्च-नीचतेचं हे तमोगुणी सावट कसं पडलं? कामामध्ये उच्चनीचता कशी आली? कशीही आली तरी ती विकृतीलाच कारणीभूत आहे!

समाजोपयोगी ते उच्च आणि समाजघातकी ते नीच ही साधी विभागणी मागे पडून रोजच्या कामात उच्च-नीचता आली तेव्हा समाजाचा -हास सुरु झाला.

एका वर्णाचं किंवा जातीचं काम दुस-या जातीनं करायचं नाही असा जो संकेत होता तो मूलतः व्यवस्था टिकवण्यासाठी आणि वैयक्तिक हीन स्वार्थसाधू स्पर्धा टाळण्यासाठी होता. उच्चनीचतेच्या कल्पनेमुळे नव्हे.

अर्थात व्यक्तिस्वातंत्र्य आणि व्यक्तिविकास कुंठित करणारी व्यवस्था संपवण्यासाठी एकात्मतेची भावना जपणं आणि उच्चनीचतेच्या कल्पना टाकणं अत्यावश्यक आहे! समाजाला उपयुक्त ते चांगलं आणि समाजघातकी ते वाईट ही बाब लक्षात घेऊन स्वतःला जमेल तो कोणताही फायदेशीर व्यवसाय-धंदा करणं यात शहाणपण आहे. अक्षरशः कर्ज घेऊन लाच द्यायलाही तयार असणारे, नोकरीच्या मागे धावणारे कितीतरी अशिक्षित व सुशिक्षित तरुणदेखील आजही पुस्तकं विकू शकतात. सन्मानानं स्वतंत्रपणे जगू शकतात.

आज कितीतरी ग्रॅज्युएट झालेल्या, पोस्टग्रॅज्युएट झालेल्या तरुण-तरुणी नोकरीसाठी वणवण करताना आढळतात. मनासारखी तर सोडाच पण कसलीच नोकरी मिळत नाही म्हणून खिन्न होताना दिसतात. त्यांच्यापैकी पुष्कळांना नोकरीमध्ये नियमित पैसे मिळतात व सुरक्षितता असते असं वाटतं. पण ते भ्रामक आहे. नोकरीतली अशाश्वती त्यांना कळत नाही एवढच! हया सा-या मुला-मुलींनी उच्च-नीचतेची विकृत संकल्पना टाकली तर पुस्तक विकण्यातला आनंद आणि फायदा दोन्हीही त्यांना नक्की मिळू शकतील.

हो! एक सांगायलाच हवं! मी स्वतःपुस्तकं विकली आहेत, म्हणूनच तुम्हाला खात्रीपूर्वक सांगतो की, पुस्तकं विका आणि समाधानी व श्रीमंत व्हा!

●

मूलोद्योग

मी पाचवीत गेलो तेव्हा मला "एक नंबरची शाळा" म्हणून ओळखल्या जाणा-या शाळेत घातलं. घरापासून अर्धा मैल चढ-उतार केल्यानंतर शाळेत पोचायला होत असे. त्यावेळी आमचे वर्गशिक्षक होते तांबे. साधे सरळ गृहस्थ.

ती शाळा, ते कंटाळत शाळेत जाणं, ते शिक्षक यांची आठवण काढण्याचं खास कारण म्हणजे त्या पाचवीच्या एक वर्षात शिक्षणातला अक्षम्य बट्ट्याबोळ अनुभवायला मिळाला! महात्मा गांधींना मूलोद्योग ही संकल्पना कळली तेव्हा त्यांच्या मनात काय होतं कुणाला ठाऊक. पण बहुत करुन महात्मा गांधींना हे जाणवत असावं की शिक्षणात उत्पादकता अंतर्भूत नसल्यामुळे शिक्षण अनुत्पादक होत आहे. कदाचित त्यांना जाणवलं असावं की अनुत्पादक शिक्षणातून बेकारांच्या फौजा तयार होतील. त्यांना हेही जाणवलं असेल की खेडयापाडयातील मुलाबाळांना अनुत्पादक आणि नागर शिक्षणाच्या दाव्याला बांधून त्यांना त्यांच्या सांस्कृतिक, भौगोलिक, नैसर्गिक, सामाजिक आणि कौटुंबिक भावविश्वापासून तोडलं जातं. त्यांना पाश्चात्यांच्या अनुकरणात ढकललं जातं.

पण सर्वात महत्वाची बाब म्हणजे अनुत्पादक अशा ब्रिटिशांनी लादलेल्या शिक्षणांनं सर्वनाश ओढवेल हे त्यांना जाणवलं असावं. याला उपाय शोधताना आपल्या समाजातील पारंपारिक शिक्षणातील उत्पादकता व उद्योजकता ही राष्ट्राचा मूलाधार आहे. हे त्यांना नक्कीच लक्षात आलं असावं. म्हणूनच जीवनाचा मूलाधार उन्मळून पडू नये म्हणून त्यांनी मूलोद्योग ही कल्पना मांडली असावी.

एक नंबरच्या शाळेमध्ये ही योजना अशा पद्धतीनं राबवली जात होती की बहुसंख्य विद्यार्थ्यांच्या मनात किळस किंवा शिसारी निर्माण व्हावी आणि ती जन्मभर टिकावी. आम्हाला सुतारकाम अशा पद्धतीनं शिकवलं गेलं की आजही सुतारकाम, रंधा, पटाशी, हातोडा या प्रत्येक शब्दाच्या आठवणीनं हातोडा बसल्यासारखं होत. आजही हातोडीन बोटं चेचली गेल्यानंतर वा पटाशीनं कापल्यानंतर झालेल्या वेदनांच्या रुपातला महात्मा गांधींच्या मूळ संकल्पनेचा चुथडा आठवतो आणि अस्वस्थ व्हायला होतं.

मुलांचा कल लक्षात न घेता त्यांच्यावर काहीतरी लादायचं, त्यान्वये कोवळया मनाच्या वृत्ती दडपायच्या, त्यांचा संयम तुटेपर्यंत ताणायचा, त्यांच्या कोवळया भावना दडपायच्या, त्यांच्या गोजिरवाण्या हातांना न पेलणारी उपकरणं, हत्यारं वापरायला लावायची अशा अनेक विविध प्रकारांनी "मूलोद्योगा" चा फज्जा उडवण्यात आला.

ज्या प्रेमानं, ज्या आस्थेनं, ज्या तन्मयतेनं सोनार, सुतार वा मूर्तिकार स्वतःच्या मुलांना आपलं कसब, त्यातले बारकाव शिकवतो, ते प्रेम, ती आस्था व ती तन्मयता मूलोद्योगाचा प्राण आहेत. स्वतःच्या व्यवसायाविषयीची पूज्य भावना मूलोद्योगाचा प्राण आहे. मूलोद्योगातून राष्ट्र-कल्याण कसं साधू शकेल याची जाण ही मूलोद्योगाचा प्राण आहे. मूलोद्योग हा शिक्षण व जीवनाचा प्राण आहे! आपल्याकडे टेक्निकल इन्स्टिट्यूट्स आहेत. पण त्या पुरेशा नाहीत आणि शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहापासून तुटलेल्या आहेत. इंजिनियरिंग, वैद्यकीय, अकाऊंटिंग, गायन, नाच वगैरे मोजके शिक्षणक्रम सोडले तर शिक्षणाचा मुख्य प्रवाह प्रेम, आस्था, व तन्मयता, व्यवसायाविषयीची पूज्य भावना, उत्पादकता, उद्योजकता या बाबतीत आटला आहे. विविध कौशल्यांचा विकास,

शारीरिक क्षमताविकास, भावनांचा विकास, बुद्धिविकास या सा-या बाबतीत आज आपण कमी पडलो आहोत.



वसिष्ठाची शिकवण

आज आपल्याकडे शिक्षणासाठी सवलती दिल्या जातात. अनुदान दिलं जातं. मोफत शिक्षण आणि साक्षरता रेटण्याचा प्रयत्न होतो. सिंधुदुर्ग जिल्हा संपूर्णपणे 100% साक्षर झाल्याची बातमी मध्यंतरी आली होती. खेडयापाडयातल्या परिस्थितीची वास्तव कल्पना असल्यानं मी थक्क झालो. इतक्या निगरगट्टपणाने एखादी बाब जाहीर करणं खरंच विलक्षण आहे! शिक्षणाचा प्रसार का होत नाही? आपल्याला खोटं का बोलावं लागतं? शिक्षणसंस्था जगण कठीण का होतय? शिक्षकांचा तुटपुंजा पगार देखील वेळेवर देणं कठीण का होतय? शिक्षणावरची निष्ठा का उडतेय? खोटी प्रमाणपत्रे का तयार होतायत? कॉपी का होतेय?

या प्रश्नांची उत्तरं सोपी आहेत. आम्ही बी.जे.मेडिकल कॉलेजच्या हॉस्टेलवर राहत असतानाची गोष्ट. तिथे वसिष्ठ नावाचा मुलगा कॅटीनमध्ये काम करित असे. कॅटीनला बसलो असता नेहमी एक बाब खटकायची. वसिष्ठचा चेहरा हुशार होता. डोळे तेजस्वी होते. पण देह दुबळा होता. अशक्त होता. कुणी तरी दिलेल्या ढगळ कपड्यांमुळे तो विचित्र बुजगावण्यासारखा दिसायचा.

त्याची चौकशी करता लक्षात आलं की त्याला खूप शिकायचं होतं. परंतु गरीबीमुळे त्याला शिकता आलं नाही. आमच्या एका मित्रानं म्हटलं, "आजकाल शिक्षण मोफत आहे मग गरीबीची सबब कशाला?"

तो ओशाळत म्हणाला, "मी पुस्तकांची गरीबी नाही बोललो. पोटाची गरीबी बोललो. शाळेत गेलं तर मला मजूरी मिळत नाही. घरच्या मिळकतीत भर पडत नाही. तान्ही बाळं आणि म्हाता-यांच्या पोटासाठी आम्हा सगळ्यांना गुरामागे तरी जावं लागतं. नाहीतर मोलमजूरी तरी करावीच लागते. शाळेत गेल्यामुळे घराचा खांब तुटल्यागत व्हायला लागलं. मग मीच विचार केला की मजूरीच करायची तर शहरात जाऊन तरी करावी. चार पैसे अधिक मिळतील. मग कुणी म्हटलं की कॅटीनमध्ये ठेवतो. जेवणाखाण्याची, झोपण्याची सोय होईल. चार पैसे घरी पाठवता येतील म्हणून इथे काम करतो". "मग आता शिकत नाहीस?" आमच्या मित्रानं विचारलं.

वसिष्ठ म्हणाला, "मला शिकता शिकता कमवता येईल असं शिक्षण हवं. पण तसं शिक्षण शाळेत मिळत नाही. याउलट केवळ वायरमन, टर्नर, फिटर असे अभ्यासक्रम बुद्धीची भूक भागवत नाहीत".

वसिष्ठ खरोखरच बुद्धीमान होता! तो पुढे म्हणाला, "खेडयापाडयातून शिक्षण फुकट दिलं तरी फायदा होणार नाही. एवढचं कशाला दोन वेळ जेवण, पुस्तकं, अभ्यासाचं साहित्य, कपडेलत्ते हे सारं जरी दिलं तरी एक अडचण राहते. ती म्हणजे मुलगा-मुलगी शाळेत जाऊ लागली की मिळवता हात लुळा पडतो. घरची मिळकत कमी होते. घरातली मदत कमी होते. इतरांच्या पोटाचे हाल आणि कामाचा बोजा वाढतो. त्यामुळे जोपर्यंत शिक्षणात उत्पादकता वा आर्थिक लाभ होत नाही तोपर्यंत एक तर मुलं शाळेत जाणार नाही किंवा गेली तर टिकणार नाहीत. यदाकदाचिंत टिकली तर उत्पादकता व निर्मितीक्षमता यांच्या अभावी स्वयंपूर्ण बनणार नाहीत". वसिष्ठ माझ्या मनातलं बोलला.

मी मित्राला म्हटलं, "आज करदात्यांच्या जीवावर पोसल्या जाणा-या अनुत्पादक शिक्षणसंस्था उद्या सकाळी पांढरे हत्ती ठरतील. अनुत्पादकतेचा फटका शिक्षकांना बसेल. त्यांचे पगार बुडतील. पण एवढयावर थांबणार नाही!"

अनुत्पादक शिक्षणाच्या परिणामी पदवीला महत्त्व येईल. बोगस पदव्या व सर्टिफिकेटस् बाजारात येतील! कॉपी वाढेल. कारण तथाकथित शिक्षण घेतलेली व्यक्ती सर्व बाबतीत अक्षम आणि अपुरी असेल. उत्पादकतेत शून्य असेल. कर्तृत्वानं लुळया पांगळया तथाकथित शिक्षितापासून खोटी प्रमाणपत्र घेतलेला विद्यार्थी वेगळा काढणं कठीण होईल! सर्टिफिकेटामागून येणारा अहंगंड वाढेल. पण सर्वांगीण अभ्यासातून व उत्पादकतेतून येणारा आत्मविश्वास घटेल!

बेकारीमुळे वैफल्य, गुन्हेगारी आणि व्यसनाधीनता वाढेल.

अनुत्पादक शिक्षणामुळे भारत देशाला व बहुतेक संपूर्ण जगाला पक्षाघात झाला आहे. किंबहुना अनुत्पादक कामात गुंतलेले कोटयावधी लोक, जमीन, इमारती, वीज, शालेय साहित्य, पगार यांच्या रूपात इतरांचं उत्पन्न फुकट खात आहेत. हे कर्करोगासारखं आहे. यातून देशाला, जगाला व संपूर्ण शिक्षणक्षेत्राला, आपल्या सर्वांना व आपल्या पिढ्यांना धोका आहे! शिक्षणात उत्पादकता आली तरच तरणोपाय आहे. अन्यथा नाही.



बजेटचं केंद्र

नुकतच बजेट जाहीर झालं!

वेगवेगळ्या पदार्थांचे भाव वाढले. परदेशी दारू, सेल्युलर फोन्स या पदार्थांचे भाव कमी झाले.

पोस्टाचे, केरोसिनचे, गॅसचे भाव वाढले.

या लेखात बजेटची चर्चा करण्याचा विचार नाही.

फक्त विचार करायचा आहे तो धोरणे आणि योजनांचा केंद्रबिंदू कोणता आहे याबद्दल!

बुद्धी आणि विवेक (सद्भावना) एकत्र आला नाही की कोणताही राजकीय, शैक्षणिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक धोरणांचा वा योजनांचा केंद्रबिंदू चुकतो. एकदा केंद्रबिंदू चुकला की सर्वकाही चुकतं!

महसूल वाढवणे, निर्यात वाढवणे, दरडोई उत्पन्न वाढवणे, उत्पादकता वाढवणे अशा कितीतरी बाबींचा एवढा गवगवा व दबदबा असतो की, शहाण्या माणसाचं डोक फिरावं. बजेटचा मूळ हेतू काय? ध्येय काय? इप्सित साध्य काय? या प्रश्नांची उत्तरं सर्व स्तरांवरील बजेट जाहीर करणा-यांनी द्यायला हवी, त्याचप्रमाणे प्रत्येक खात्याच्या मंत्र्यांनं उद्दिष्ट आणि त्यांच्या पूर्तीची कालमर्यादा घालून घ्यायला हवी. "ग्रोथ रेट" कितीवरून कितीवर आला वा यायला हवा, महागाईच्या वाढीचा वेग किती टक्के कमी वा अधिक झाला, शेअरचा निर्देशांक किती वाढला वा कमी झाला अशा बाबींबद्दल रोज आकडेवारी दिली जाते. पण लोकांचं जीवनमान किती प्रगल्भ आणि किती संपन्न झाले याचे ज्ञान सदर आकडेवारीतून होतं काय? अजिबात नाही.

अर्थसंकल्पच नव्हे तर कोणतीही धोरणे आणि योजना आखताना "संपूर्ण आरोग्याच्या दिशेने प्रगती" ही संकल्पना केंद्रस्थानी ठेवून विचार व कृती केली पाहिजे. जी.डी.पी., एक्सपोर्ट, सेन्सेक्स, ग्रोथरेट, रेट ऑफ इन्फ्लेशन अशा बाबी पुन्हा पुन्हा नाचवल्या तर "संपूर्ण आरोग्याच्या दिशेने प्रगती" ही संकल्पना बाजूला पडते. याचा फायदा क्षुद्र आर्थिक फायद्यासाठी तळमळणा-यांना होतो! किंबहुना (क्षुद्र आर्थिक फायदा साधण्यासाठी) उपरोक्त बाबी सारख्या सारख्या बडवण्यामागील हेतू वस्तुस्थिती दडवण्याचा असतो, म्हणजे "नजरबंदी" करण्याचा असतो!

दर वर्षी उंची, वजन, वयोमान, उत्पादकता, कारखान्यांची क्षमता, शेती, पाणलोट क्षेत्र, गुन्हे, गुन्हेयांचे प्रकार, आत्महत्या, व्यसने, रोग, साथी, प्रदूषण इत्यादी अनेकविध बाबींची पाहणी केल्याशिवाय व प्रामाणिक छाननी केल्याशिवाय अंदाजपत्रकांचं यशापयश स्पष्ट होणार नाही.

संपूर्ण आरोग्य म्हणजे काय हे कळलं तर संपूर्ण आरोग्याच्या दिशेने प्रगती म्हणजे काय हे कळेल. हे जर कळले तर ही संकल्पना केंद्रस्थानी ठेवून धोरणे व योजना आखण्याची सद्बुद्धी होऊ शकेल. आणि संपूर्ण आरोग्याचे निकष ठरवून संपूर्ण आरोग्याच्या दिशेने आपण किती प्रगती केली याची पाहणी आणि छाननी करता येऊ शकेल. त्याचप्रमाणे नियमितपणे अशी पाहणी व छाननी करण्यासाठी स्थायी स्वरूपाची यंत्रणा निर्माण करता येऊ शकेल.

बजेट जाहीर झाल्यानंतर सर्व स्तरावरील लोक बधीर आणि असहाय्य झाल्यासारखे दिसताहेत, कुरकुरताहेत, पिरपिरताहेत, कुणी खुशामत करताहेत, तर कुणी कुरघोडी करताहेत! कुणी कुचेष्टा करताहेत परस्परांची!

"सम्यक आरोग्य" किंवा "संपूर्ण आरोग्य" ही संकल्पना जाणून घेतली नाही की "केंद्र बदलतं!" अंदाजपत्रकं येतात व जातात आणि संबंधित व्यक्ती विकास झाल्याचा देखावा आभास निर्माण करतात. विषमतेची दरी वाढते. संवाद व सोहार्द बिघडतं. एकात्मता ठिसूळ होते, विघटित होते. मनं दुरावतात. "सम्यक आरोग्य" कळलं नाही की अशी दिशाहीनता प्रत्येक क्षेत्रात येते! सत्तेवरचे लोक तरीही देखावा करतात! संप्रमित होऊन आपण माना डोलावतो! दर पाच वर्षांनी होणारी फसवणूक, निराशा आणि अवनतीच्या अनर्थकारी लाटा टाळायच्या असतील तर सम्यक आरोग्य म्हणजे काय हे समजून घ्यायला हवं!



काँपी

नुकत्याच परीक्षा झाल्या व होत आहेत. त्यासंबंधात माझ्या मित्रानं सांगितलेली ही गोष्ट या ठिकाणी आठवली.

त्याची मुलगी 10 वीच्या परीक्षेला बसली तेव्हा तिच्यासोबत हा परीक्षा केंद्रावर गेला होता. महत्वाची परीक्षा असल्यामुळे थोडा आधी पोचला होता. मुलगी बिचारी शेवटच्या क्षणाची उजळणी करीत होती. तिच्याबरोबर तिची शेजारची मैत्रीण देखील होती. सगळ कसं तणावयुक्त वातावरण!

एवढ्यात तिच्या मैत्रीणीचे वडील घाईघाईनं आले आणि त्यांच्या मुलीला बाजूला नेलं आणि संपूर्ण पेपर सांगितला. सर्व प्रश्न वाचून घेतले. माझा मित्र आणि त्याची मुलगी सारं पाहत राहिले. माझ्या मित्राला वॉईट वाटलं. प्रामाणिकपणावरची श्रद्धा अशानं संपून जाईल. सरळपणा म्हणजे गाढवपणा ठरेल. प्रामाणिक आईबाबा मुलांच्या नजरेतून व मनातून उतरतील.... एक ना दोन विचार झोडपत राहिले आणि मन खिन्न झालं.

ही गोष्ट अगदीच मिळमिळीत ठरावी अशा "मास काँपी" अर्थात "समूह नक्कल" घडण्याचे प्रकार राजरोस चाललेले टी.व्ही.वर पाहायला मिळताहेत! कडक पर्यवेक्षक असला तर त्याला धमक्या येणे, मारझोड होणे असेही प्रकार होताहेत. विशेष म्हणजे काँपी करणारे उजळ माथ्याने विजयी होऊन मिरवताना आढळत आहेत! पोलीस बंदोबस्त, पहारा, वगैरे बाबी वाढत आहेत. त्याचप्रमाणे परीक्षागृहात व्हिडिओ कॅमेरा लावण्याच्या योजना पुढे येत आहेत!

काँपी का होते?

जी उत्तरे लिहिण्यासाठी किंवा व्यक्त करण्यासाठी विचार, कल्पना, प्रतिभा, कौशल्य, निर्मितीक्षमता, सृजनशीलता, प्रात्यक्षिकं इत्यादी कशाचीही आवश्यकता भासत नाही आणि जी उत्तरे पाठांतरानं देता येतात, ती उत्तरं पुस्तकातूनही जशीच्या तशी काँपी करता येतात.

जर शिक्षणात आणि परीक्षेत आकलन, चिंतन, नवे विचार, कल्पनाशक्ती, प्रतिभा, निर्मितीक्षमता, सृजनशीलता, विश्वबंधुत्व, सहिष्णुता, कौशल्य, कला, उत्पादकता यांचा अंतर्भाव असत नाही त्या शिक्षणात "हा सूर्य आणि हा जयद्रथ" अशा त-हेची किंवा "हातच्या काकणाला आरसा कशाला" अशा त-हेची विश्वासाईता व पारदर्शकता राहात नाही. गाण्याच्या परीक्षेत काँपी करता येईल का? नृत्याच्या परीक्षेत काँपी करता येईल का?

आपल्या शिक्षणातली व परीक्षेतली ही भली मोठी उणीव लक्षात घेतली तर लाखो विद्यार्थ्यांच्या परीक्षा घेणे, पेपर काढणे, पेपर तपासणे इत्यादी शेकडो बाबींच्या संदर्भातला खर्च आणि घोटाळा व भ्रष्टाचार कमी करता येईल. शिवाय या प्रत्येक अनुत्पादक बाबींवर नजर ठेवण्यासाठी येणारा व्यवस्थापकीय व पोलिसी खर्चही कमी करता येईल.

पाश्चात्य जगातल्या किंवा इतर विकसित देशातल्या अनेक बाबींची आपल्याकडे नक्कल होते. परंतु "हा सूर्य आणि हा जयद्रथ" अशी पारदर्शकता आपल्याकडे का नाही? कारण आपल्याकडे शिक्षण, परीक्षा, सर्टिफिकेट आणि पदव्या यांचा प्रत्यक्ष जीवनाशी, जीवनातल्या आव्हानांशी कमीत कमी संबंध असतो. त्यामुळेच शिक्षण, परीक्षा, सर्टिफिकेट आणि पदव्या यातून खरी लायकी प्रतिबिंबित होत नाही! त्यामुळेच खोट्या पदव्या काँपी करून

किंवा अन्य मार्गाने मिळवणारे यशस्वी होऊ शकतात! आपल्याकडे कामगार, कर्मचारी तंत्रज्ञ, अधिकारी वगैरेंच्या सुरक्षिततेची तजवीज करताना ज्या कामासाठी एखाद्याला नेमलेला असेल त्या कामाच्या दर्जाची मात्र तजवीज केलेली नाही. त्यामुळे बिनडोक किंवा विकृत माणसं देखील मोठमोठ्या व महत्वाच्या अधिकारपदी खोट्या पदव्यांच्या जोरावर जाऊन बसू शकतात व तिथे चोरी उघड होईपर्यंत किंवा कधी झाल्यानंतर देखील टिकूनही राहू शकतात!

ज्या समाजामध्ये पारदर्शी व थेट जीवनाशी निगडित असं शिक्षण असत नाही त्या समाजामध्ये कॉपी आणि इतर खोटेपणा चालणारच. विशेष म्हणजे खोटेपणाविरुद्ध चालवलेल्या मोहीमांमध्येही खोटेपणा चालणार! मूळातली उणीव काढली तरच कॉपी, शिक्षणक्षेत्रातील इतर गैरप्रकार व भ्रष्टाचार आणि एकूण अनुत्पादक बाबींवरील पैशाचा अपव्यय व उधळपट्टी थांबवता येईल. अर्थात त्यासाठी संकुचित स्वार्थापलिकडे विचार व कृती करण्याची क्षमता व इच्छा हवी. सर्व विवेकशील व्यक्तींसमोर हे एक आव्हान आहे. ●

सप्रेम भेट

काही दिवसांपूर्वीची गोष्ट. माझा मित्र भेटला. इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्या. एकमेकांची चौकशी झाली. नंतर त्यानं आग्रह केला म्हणून त्याच्या घरी गेलो.

चहाचा आग्रह झाला. टाळाटाळ न करता हो म्हणून बसलो.

थोड्या वेळानं त्याच्या घरात काम करणारा मुलगा चहा घेऊन आला. मुलगा चुणचुणीत दिसला. पण डोक्यात भरला तो त्याचा निळ्या चौकड्यांचा शर्ट! डोक्यात क्षणभर गोंधळ उडाला पण मग एकदम लक्षात आलं की तो शर्टपीस मीच माझ्या मित्राला भेट दिला होता! माझ्या चेह-यावरचे हावभाव पाहताच माझा मित्र काहीसा ओशाळला. मग मुलगा आत गेल्यावर न विचारतच म्हणाला, "अरे आय अॅम सॉरी. पण काय झाल, तू हा जो शर्टपीस दिला होतास नं तो लहान निघाला. दुसरं म्हणजे मुलाला द्यावा तर त्याला पसंत पडला नाही. मग ठरवलं की हया कामवाल्या बाबूलाच त्याचा शर्ट शिवून द्यावा. इकडे शर्टपीसचे पैसे वाचले अन तिकडे नवा शर्ट मिळाला म्हणून बाबूही खूष!"

आपलं स्पष्टीकरण हयाला पटतय की, हा नाराज होतोय म्हणून त्यानं माझ्याकडे पाहिलं अन् मला हसू आलं.

तो काहीसा गोंधळला. "हसायला काय झालं? पटत नाही मी सांगतोय ते?"

मला आणखीच हसू आलं. मी त्याला म्हटलं, "तुझं म्हणणं मला दोनशे टक्के पटलं. हा शर्टपीस वास्तविक माझ्या वाढदिवशी एकानं भेट दिला. खरं सांगायचं तर माझ्यासाठीही तो लहानच होता. शिवाय मला फारसा आवडलाही नाही. आता त्याचं करायचं काय? हा प्रश्न उभा राहिला. योगायोगानं नंतर तुझा वाढदिवस आला. आणि नेमका मला खरेदीला वेळ मिळाला नाही. मग विचार केला रिकाम्या हातानं तुझ्या वाढदिवसाला येण्यापेक्षा कमीत कमी हा शर्टपीस द्यावा!"

माझ्या मित्राच्या डोक्यावरचं ओझं एकदम उतरलेलं दिसलं. तोही आता मनमुराद हसला.

मग त्यानं पुढे म्हटलं, "खरं सांगू का? हया असल्या भेटी मुळीच देऊ नयेत. एकीकडे देणा-याला खर्च व्हायचा तो होतोच. पण घेणा-याला समाधान मिळत नाही. नको ती वस्तू घरात येऊन अडगळ वाढते. त्यापेक्षा फळं द्यावीत, इन डोअर प्लॅटस् द्यावीत, रोजच्या जीवनात उपयोगी पडतील अशी पुस्तकं द्यावीत. या त-हेच्या भेटी कधी वाया जात नाहीत. त्यांची अडगळ होत नाही."

मला त्याचं म्हणणं पटलं. मी म्हटलं, "अपंगांनी बनवलेल्या वस्तू उदा. कॅलेंडर, उदबत्ती, फुलदाणी इत्यादी देखील द्याव्या".

"होय! ते देखील बरोबर आहे. पण मला आणखी कल्पना सुचते". माझ्या मित्राचा चेहरा गंभीर बनला होता.

"कोणती कल्पना?" मी उत्सुकतेन विचारलं.

"व्हॅल्यु अॅडीशन" म्हणून कंपन्या शेकडो भेटी जाहीर करतात. पण माझ्या मते बँका, कंपन्या, फॅक्ट-या तसेच डॉक्टर, व्यापारी वगैरेनी त्यांच्या गि-हार्ईकांना फालतू (खर्चिक) भेटवस्तू देऊन उपकार करण्यापेक्षा पुस्तके द्यावी. औषधी कंपन्यांनी तर खास करून "स्ट्रेस मॅनेजमेंट", "संपूर्ण आरोग्य", "संपूर्ण वैद्यक" अशी उपयुक्त व प्रबोधन करणारी पुस्तके वाटावी. त्यामुळे डॉक्टर, परिचारिका, तंत्रज्ञ वगैरे सर्वांचाच फायदा होईल. खास करून रुग्णांना त्याचा उपयोग होईल".

माझ्या मित्राच्या म्हणण्यांनं मी अंतर्मुख झालो. विचार आला, "डॉक्टरांच्या जाण्या-येण्या-राहण्या-खाण्यावर लाखो रुपये खर्च करणा-या कंपन्या अशी पुस्तके डॉक्टरांना वाटण्याचा विचार करतील काय? "पण डॉक्टरांना तरी हे पटेल काय?"

माझ्या मनातले विचार ओळखून मित्र म्हणाला, "जर त्यांना स्पर्धेत टिकायच असेल तर या नव्या" संकल्पना त्यांना स्वीकाराव्याच लागतील!"



गोपीचंदचा आदर्श!

काही आठवडयापूर्वी अनुराधा नरसाळे यांनी दै.लोकसत्तामध्ये गोपीचंद या विख्यात भारतीय खेळाडूबद्दल विशेष माहिती दिली, ती अशी. गोपीचंदने काही बाजारू पेयांची जाहिरात करायला नम्र नकार दिला. कारण तो बाजारू फसफसणारी पेये पिण्याऐवजी नारळपाणी, फळांचे रस, लिंबू सरबत वगैरे पिणे (जे आरोग्यालाही हितकर आहे) पसंत करतो आणि जे नव्या पिढीच्या आरोग्याला पोषक नाही त्याची जाहिरात करणे त्याच्या सदसद्विवेक बुद्धीला पटत नाही.

या तपशीलात बारीक सारीक फरक असला तर माफी मागून सर्वप्रथम गोपीचंदचे मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. त्याचप्रमाणे अक्षरशः लाखो रुपयांचे आमिष समोर असताना सदसद्विवेक बुद्धीचा कौल मानणा-या त्याच्या निःस्वार्थी आणि निश्चयी वृत्तीला प्रणाम करतो.

सौ.अनुराधा नरसाळे यांनी गोपीचंदचे अभिनंदन करण्यासाठी पत्रे लिहिण्याचं आवाहन केलं होतं. या त्यांच्या गुणग्राहक वृत्तीबद्दल त्यांचं आणि ग्राहक मंचाचंही अभिनंदन. त्यांच्या आवाहनानुसार मी त्यांच्याकडे गोपीचंदच्या अभिनंदनाचं पत्र पाठवलं.

महत्वाचा मुद्दा असा की आता हळूहळू उन्हाळा वाढत जाईल. शीतपेयांच्या जाहिरातींना उधाण येईल. अत्यंत आक्रमक पद्धतीनं नट, नटया, खेळाडू वगैरे "यशस्वी" लोक शीतपेयांची महती पटवण्याचा खटाटोप करतील.

तथाकथित मुक्त अर्थव्यवस्थेमध्ये हे होणारच! शीतपेयांबरोबरच "बीअर" ची देखील जाहिरातबाजी (अप्रत्यक्षपणे) होत राहील. या आक्रमक आणि आकर्षक अशा जाहिरातींच्या भडिमारात कोणत्या पेयाचा खप किती वाढतो यावर वेगवेगळ्या गटांमध्ये चर्चा होतील. मुलं मुली या पेयांचा हट्ट धरतील. आईबाप हट्ट पुरवतील. असो.

परंतु या परिस्थितीत गोपीचंदचा आदर्श एखादया दीपस्तंभाप्रमाणे प्रेरणा देत राहील. गोपीचंद या तरुण खेळाडूच्या निस्पृह वृत्तीमुळे मला हा लेख लिहायला हरुप आला. कोकम, आवळा, कै-या, लिंबू, मोसंबी, संत्री, अननस, द्राक्षे, लिची अशा विविध आरोग्यदायी फळांचे रस गोपीचंदच्या आदर्शामुळे मुलांना आणि त्यांच्या पालकांना हवेसे वाटले व त्यांची मागणी वाढली तर गोपीचंदच्या उदात्ततेचं चीज होईल. नारळाचं पाणी, कलिंगडाच सरबत, आंबील, ताक, मड्डा, लस्सी, पेज यांचा वापर वाढला तर गोपीचंदच्या भावनेची कदर होईल व सौ.अनुराधाबाईंच्या प्रयत्नांचं सार्थक होईल. परंतु विशेष म्हणजे, बेगडी संस्कृतीचा फुसक्या डामडौलाच्या व नकली सुखाच्या प्रलोभनातून बाहेर पडून आपण सर्वजण सात्विक व नैसर्गिक पेयांच्या मनस्वी आनंदाकडे वळू शकू. सात्विक आनंद अशासाठी की 1) आपण फसव्या जाहिरातींना बळी पडत नाही. 2) आपल्याला आरोग्यदायी पेये पिता आली व 3) आपल्यामुळे जांभळे, करवंदे, पपनस वगैरे फळांवर उदरनिर्वाह करणा-या शेतकरी आदिवासी लोकांना चार पैसे अधिक मिळतील. त्याचप्रमाणे त्यांना आधार देणा-या फळप्रक्रिया कारखान्यांना व विक्रेत्यांना चार पैसे मिळतील!

गोपीचंदच्या आदर्शाचा अजूनही एक अन्वयार्थ आहे! ग्रीष्माच्या चटक्यांबरोबरच फ्रीज आणि कूलरच्या जाहिरातीही वाढतील. पण गोपीचंदामुळे आपल्याला माठाची आठवण येईल. माठ निर्मात्यांच्या कष्टांची आठवण येईल. माठातलं आरोग्याला उपकारक पाणी आपण मुलांना देऊ. त्याचप्रमाणे वाळयाचा पंखा बनवण्यासाठी आणि पाण्यात टाकण्यासाठी वापर करणं हिताचं आहे याची आपल्याला आठवण होईल.

गोपीचंदमुळेच आपल्याला बाजारु लोणच्यांच्या गर्दीत करमल, मायनमूळ, मेथी, आवळा इत्यादींच्या घरगुती लोणच्यांची आठवण येऊ शकेल. त्याचप्रमाणे बर्गर, पिझ्जा, रोल्सच्या भाऊगर्दीत घावने, आंबोळी, धिरडी, थालीपीठ, हप्पे, पिठलं, कोंबाची भाजी, केळफुलाची भाजी, कच्च्या फणसाठी भाजी वगैरे "आपल्या" खाद्यपदार्थांची आठवण पुन्हा ताजी होऊ शकेल. करड, तामसळ, नाचणी, बाजरी, कुळीथ, पटनी, जवस, कारळे इत्यादी विस्मृतीत चाललेल्या आपल्याकडच्या धान्यांची, कडधान्यांची स्मृती ताजी होऊ शकेल.

गोपीचंद ज्यांचं प्रतिनिधित्व करतो आहे असे शेकडो जण समाजात आहेत. त्यांनी परस्परातील संपर्क व सहकार्य वाढवलं तर आंतरिक समाधान आणि सामर्थ्याचा साक्षात्कार त्यांच्यासकट सर्वानाच होऊ शकेल.



प्रेमाची सूचना

माझ्या घरी एकदा माझे वयस्कर स्नेही आले. संध्याकाळी आठच्या दरम्यान दारावरची घंटी वाजली की मला ते आल्याचा अंदाज येतो! त्यादिवशी ते आले आणि उभ्या-उभ्याच भिंतीवरील कृष्णार्जुनाच्या प्रसिद्ध चित्राकडे पहात म्हणाले, "डॉक्टर, हे यदा यदा हि धर्मस्य..... म्हणजे धर्माला ग्लानी आली की कृष्ण जन्म घेणार हे तुम्हाला पटतं का हो? खर आहे का हे?" लगेच मी म्हटलं, "होय हजार टक्के पटतं!" पण क्षणार्धात माझ्या मनांत आलं, "माझ्या मनातले निराशेचे विचार दूर करण्यासाठी तर मी हे उत्तर दिलं नव्हतं? एरवी हया विधानाला पुरावा काय?"

आणखी एका प्रसंगीही थोडंसं असंच झालं. माझ्या एका विद्वान मित्रानी श्रीकृष्णावर टीका केली होती. टीका देखील वैचारिक नव्हे तर 16000 बायका केल्या याबद्दल. मी त्यांना म्हटलं, "स्वतःच्या आई-वडील-आजोबांची निंदा-नालस्ती करून त्यांच्या अब्रूचे वाभाडे काढून आम्ही काय साध्य करू पाहतो आहोत? स्वकर्तृत्वाने समाजामध्ये परिवर्तन घडवून आणण्याचा पुरुषार्थ दाखवणं हे श्रेयस्कर नाही का?"

यावर त्यांनीही विचारलं, "अहो पण तुमचा तो कृष्ण पुन्हा येणार म्हणतो ना?" त्याचं काय? मग आपल्याला करण्यासारखं काय राहतं? वाट बघायची कृष्णाची"

त्यांच्या छद्मीपणाकडे दुर्लक्ष करून मी म्हटलं, "अहो आपण सारे जण कृष्णाचेच अवतार आहोत. कृष्ण जन्मणार म्हणजे ती साधुंच्या रक्षणाची आणि दुष्टांच्या निर्दालनाची प्रवृत्ती बहरणार!"

त्यांना माझं म्हणणं पटलं नाहीच. पण माझ्याही मनांत, आपण आशावादाच्या जोरावर नैराश्य टाळण्याचा, दडपण्याचा प्रयत्न करतोय असं येऊन गेलं.

पण निराशा यावी असंच वातावरण आहे. "जग बुडणार आहे, मानवजात नष्ट होणार, आपला देश खड्ड्यात जाणार", "भ्रष्टाचार कधीच कमी होणार नाही", "सरकार काही करत नाही", "राजकारण म्हणजे उकिरडा" अशी विधानं करून काय होणार नाही. पण आशेचा किरण सहज दिसत नसताना आशा, उमेद, उत्साह टिकवायचा तरी कसा? 'शिव', 'सत्य', सुंदर, मंगल हयावरचा विश्वास दृढ करायचा तरी कसा? स्वार्थाधिता, क्षुद्रपणा, माजोरी, संकुचितपणा, खोटेपणा यांच्या धुळवडीमध्ये सर्वसामान्यांना खिन्नपणा आला आणि गीता..... कृष्ण इत्यादीबद्दल अविश्वास आणि उबग निर्माण झाला तर ते साहजिक नाही का?

परंतु सज्जनांचा कोंडमारा करणा-यां परिस्थितीतून बाहेर पडण्याचा एक मार्ग आहे. परिस्थितीवर रडण्याचे थांबवून अधिकारी व लोकप्रतिनिधींचे प्रबोधन करणे हा तो मार्ग! आंध्रचे मुख्यमंत्री चंद्राबाबू नायडू यांनी त्यांच्या पक्षकार्यकर्त्यांसाठी व पदाधिका-यांसाठी तणावमुक्तीचा कार्यक्रम केल्याचं दूरदर्शवरील एका चॅनलमध्ये दाखवलं होतं. वास्तविक नुसत्या तणावमुक्तीची नव्हे तर प्रबोधनाची आवश्यकता आहे. शिक्षण, आरोग्य, उत्पादकता, प्रदूषण, वैद्यक, शेती, आयात, निर्यात, धर्म, भ्रष्टाचार, ग्राहकहित, आयकर इत्यादी अनेक बाबींबाबत अचूक एकात्म व सम्यक दृष्टीकोन विकसित करणारं प्रबोधन आज अत्यावश्यक झालं आहे. किंबहुना निवडणुकीचं तिकिट देण्यापूर्वी अशा त-हेचं प्रबोधन आवश्यक ठरवलं जावं. ती पूर्वअटच ठरवली जावी. दहा टक्के लोकप्रतिनिधींना जरी सम्यक दृष्टीकोन प्राप्त झाला तरी निराशेचे काळेकुट्ट ढग दूर व्हायला सुरुवात होऊ शकेल. निव्वळ शिक्षणाची अट पुरेशी नाही. कारण "आत्मनो नाक्षार्थं जगद्दहिताय चं" म्हणजेच स्वतःची मुक्ती व विश्वाचं हित यासाठी जगण्याचा दृष्टीकोन सध्याच्या शिक्षणानं प्राप्त होत नाही. अर्थातच त्यामुळे लोकप्रतिनिधी किंवा अधिकारी यांच्या शिक्षणानुसार त्यांच्या व्यवहाराचा विकास होत नाही.

केईएम हॉस्पिटल मध्ये 'सेंटर फॉर टोटल स्ट्रेस मॅनेजमेंट' अर्थात 'संपूर्ण तणावमुक्ती केंद्र' हे सम्यक दृष्टीकोनाच्या विकासासाठी कार्यरत आहे. आत्मसामर्थ्याचा अनुभव घेत घेत तो प्रगट करून स्वतःचं व समाजाचं कल्याण साधण्याचा तो नम्र पण प्रभावी प्रयत्न आहे. ●

स्वातंत्र्यासाठी.....

परवा मी एका मित्राशी बोलत बसलो होतो. बोलता बोलता तो म्हणाला, "मला हल्ली फार एकाकी वाटू लागलय."

"का रे? अस का म्हणतोयस?"

त्यानं म्हटलं "टी.व्ही. आणि कॉंप्युटरमुळे परस्परातलं बोलणं खुंटलय. मनातलं बोलायला आणि दुस-याचं ऐकायला वेळ नाहीसा झालाय. संसाराचं गाडं ओढणारे, ते ओढून थकलेले आणि संसाराची स्वप्नं बघणारे सारे कसे स्वतःच्या वैयक्तिक विश्वात गुरफटून गेले आहेत. मीही यातलाच. पण काय करावं समजत नाही. संध्याकाळ झाली की मन कसं खिन्न होतं. विमनस्क होत. विषण्ण होतं."

मी विचार करत होतो. अलिकडेच एक वयस्कर परिचित गृहस्थ देखील त्यांच्या एकटेपणाची व्यथा सांगत होते. त्यांची मुलं परदेशी गेली होती.

जेव्हा डाकघर, वीज, रेडिओ, टी.व्ही., फोन, इ-मेल यातलं काहीही नव्हतं. आणि दळणवळणाची साधनं देखील नव्हती तेव्हा लोकांना असं एकाकी वाटत नव्हतं. मग अलिकडेच ही समस्या का भयंकर स्वरूप धारण करू लागलीय? संवादाची आणि दळणवळणाच्या साधनांबरोबर एकटेपणा कमी व्हायला हवा होता. तो वाढतोय कशामुळे?

रानावनात जिथे कोणत्याही सोयी नाहीत आणि जिथे शेजार-पाजार देखील नाही, अशा भागात कितीतरी आदिवासी राहतात. पण त्यांना कधी जाणवला नसेल असा एकटेपणा लखख रोषणाईत आणि लाखोंच्या गर्दीत राहणा-या शहरी लोकांना का वाटू लागलाय?

वैयक्तिक सुख, वैयक्तिक करीअर असं सारं काही व्यक्तीभोवती फिरू लागलं. व्यक्तित्वाच्या मनमानीला व्यक्तित्वातंत्र्याचा मुलामा चढला! साहजिकच सामूहिक अस्तित्त्व, सहजीवन, सुसंवाद, सुरेलपणा हे सारं मागे पडलं!

अंदमान, मंडाले, रंगून वगैरे तुरुंगांतील काळकोठडयांमध्ये डांबलेल्या स्वातंत्र्ययोद्ध्यांना आपल्यासारखा एकाकीपणा, खिन्नपणा का वाटला नाही? कोणत्याही सुविधा नसताना ते कसे आपल्यासारखे (सुविधा असतानाही असहाय्य असतो आपण) विमनस्क बनले नाहीत? त्यांनी कशी सगळ्या अडचणींवर मात केली?

जंगलातला आदिवासी असो, आडगावातली एकटी राहणारी एखादी म्हातारी असो वा अंदमानतल्या काळकोठडीतली एखादा स्वातंत्र्ययोद्धा असो त्यांना एकटेपणा वाटत नाही? एवढच कशाला हिमालयात रात्री-बेरात्री स्वैर हिंडणा-या निर्भय योग्यांना, ऋषीमुनींना का एकाकीपणा वाटत नाही?

या सा-यांमध्ये एक बाब समान आहे. ती म्हणजे समाजाशी किंवा वातावरणाशी असलेली समरसता, किंवा एकात्मता! आदिवासी लोक जंगलातल्या झाडाझुडुपापासून ते दगडाधोडयांपर्यंत प्रत्येकाशी नातं जोडून असतात. श्वापदांच्या सा-या सवयींशी आणि पशुपक्ष्यांच्या जीवनाशी निगडित असतात. स्वातंत्र्यप्रेमी लोक लाखो बांधवाच्या आकांक्षांशी आणि मातृभूमीच्या स्वातंत्र्याशी समरस असतात. योगी आणि ऋषी तर चराचरातल्या अंतर्गमाशी एकात्म असतात!

आपण मात्र संकुचित स्वार्थाच्या मृगजळापाठी धावताना एकात्मतेचं अन समरसतेचं अमृत हरवून बसलो. स्वतःच्या अंतर्त्यामातून आणि म्हणून इतरांच्या अंतःकरणापासून तुटून पडलो. अंतःकरणातल्या चैतन्याचा झरा आपण गमावला आणि आप्तस्वकीयांचं निस्पृह प्रेम आपण संकुचित स्वार्थाच्या व तथाकथित करीअरच्या सोसापायी पायदळी तुडवलं.

साहजिकच अंतर्बाह्य शुष्क होऊन आपण पाचोळ्याप्रमाणे भिरभिरत राहिलो. असहाय्य बनून राहिलो.

एकाकीपणातून सुटका हवी असेल तर संकुचितपणाच्या बेड्या आणि स्वार्थाचे साखळदंड तोडून विश्वकल्याणाचे स्वप्न घेऊन परस्पराशी हितगुज साधायला हवं. अन्य कोणताही पर्याय नाही. आपल्या एकाकीपणातून स्वतंत्र होण्यासाठी! चला तर! लिहा, बोला, भेटा ख-या स्वातंत्र्यासाठी!

पण या अशा स्वातंत्र्यासाठी अंतःकरण उघडं करायला हवं. मनातलं बोलायला हवं. आपण केवळ धंदा वाढवायला, गुण अधिक मिळवायला, मुलाखतीत यशस्वी व्हायला बोलत राहून चालणार नाही. संवाद सुसंवाद व्हायचा असेल तर तो आपलं आणि समाजाचं भलं कसं होईल या दिशेनं, या हेतूनं व्हायला हवा.

त्याचप्रमाणे केवळ नोकरीसाठी अर्ज लिहिणं म्हणजे लिहिणं नव्हे. आपल्या लिखाणातही "आत्मनो मोक्षार्थं जगत् हितायच" ही भावना प्रतिबिंबित व्हायला हवी. केवळ उखाळ्या पाखाळ्या काढणारं गॉसिप लिहून संकुचितपणापासून स्वातंत्र्य मिळणार नाही.

वाचण्या-लिहिण्याबाबत जे खरं तेच भेटण्याबाबत देखील खरं आहे. स्वार्थ साधण्यासाठी मंत्र्या-संत्र्यांचे उंबरठे झिजवणं पुरेसं नाही. ख-या सत्प्रवृत्त व्यक्तींची भेट व्हावी याची तळमळ हवी. अशा भेटीतून युगांतर होऊ शकतं. युगप्रवर्तन होऊ शकतं.

लोककल्याणाच्या कल्पना, युक्त्या, समस्यापूर्तीची तंत्र ही काही एका व्यक्तीची मक्तेदारी नाही. तुमच्यापाशी असलेली ज्ञानशक्ती, ईच्छाशक्ती आणि क्रियाशक्ती यांना वाट मोकळी करून द्या तुमच्या बोलण्या-लिहिण्या-भेटण्यातून!

हे सारं अगत्याच आहे अन निकडीचं आहे. एकाकीपणाची कोंडी फोडण्यासाठी म्हणजेच ख-या स्वातंत्र्यासाठी म्हणजेच सम्यक आरोग्यासाठी!

इथे एक बाब स्पष्ट करायला हवी! संकुचितपणा व शुद्ध स्वार्थाच्या पगडयातून आणि पोकळ झगमगाटाच्या फसव्या फे-यातून सुटका करून घेणं, स्वातंत्र्य मिळवणं म्हणजेच 'स्वधर्म' पालनाचा राजमार्ग चोखाळणं. त्याचप्रमाणे स्वधर्मपालनाचे प्रयत्न म्हणजेच संपूर्ण तणावमुक्ती व संपूर्ण व्यक्तिमत्व विकासाची प्रक्रिया होय. त्याचप्रमाणे अशी धडपड म्हणजेच संपूर्ण किंवा सर्वकष आरोग्याच्या दिशेनं केलेली आगेकूच होय. **Heart to Heart Communication** म्हणजेच निष्कपट सुसंवाद! अशा निरागस सुसंवादातून समस्यापूर्तीच्या मन्वंतराला सुरुवात होईल आणि एकाकीपणा हद्दपार होईल. संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वरांच्या पसायदानातील प्रत्येक शब्द प्रत्यक्षात येऊ लागेल. सारेजण स्नेहसागरातील स्नेहचर होतील!

"स्वतंत्र" भारतातील एकाकी बंदीवान माणसांपुढे आज हे आव्हान आहे आणि सुवर्णसंधी आहे..... अशा मंगलमय स्वातंत्र्यासाठी सुसंवाद साधण्याची!

अभ्यासाचा कंटाळा! सुट्ट्यांचा जिह्वाळा!

परवा माझं भाषण झालं. विद्यार्थी, पालक, शिक्षक आणि प्रिन्सिपॉल वगैरे मंडळी वेगवेगळ्या शाळांमधून आली होती.

सुरुवातीलाच मी विचारलं, "अभ्यास कशासाठी करायचा?"

या प्रश्नाला वेगवेगळी उत्तरं आली. कुणी म्हणाला, "परीक्षेत पास होण्यासाठी." कुणी सांगितलं "चांगली करीअर करण्यासाठी". कुणी स्वतःच मत मांडलं, "शाळेचं नांव मोठं करण्यासाठी" कुणी म्हटलं, "चांगली नोकरी व अधिक पैसे मिळवण्यासाठी".

एवढे सगळे झाल्यानंतर मी म्हटलं, "कितीतरी मोठमोठी माणसं शाळेत अभ्यास न करता मोठी झाली. त्यांनी शाळेच नव्हे तर देशाचं नांव मोठं केलं. त्यांनी पैसेही पुष्कळ मिळवले आणि नावलौकिक देखील मिळवला. मग तरीही अभ्यास कशासाठी करायचा?"

एक चुणचुणीत मुलगा उठला. हाताची घडी घालून खणखणीत आवाजात म्हणाला, "स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान सर्वत्र पूज्यते |"

माझ्या लक्षात आलं की तो चुणचुणीत मुलगा पढविल्याप्रमाणे बोलतोय.

आश्चर्य असं की कुणीही मला अभिप्रेत असलेलं उत्तर देत नव्हता. मग मीच बोलायला सुरुवात केली, "प्रथम अभ्यास म्हणजे काय हे कळायला हवं. ते कळलं की मग तो कशासाठी करायचा, किंवा त्याचा उपयोग काय हे लक्षात येईल."

अभ्यास करणं हा शिक्षणाचा अविभाज्य भाग आहे. शिक्षण म्हणजे आपल्यातील सुप्त किंवा अविकसित प्रतिभा, प्रज्ञा, कला, सामर्थ्य म्हणजेच चैतन्याचा आविष्कार करणं. अर्थात अभ्यास म्हणजे स्वतःची बुद्धी, भावना, सहजप्रवृत्ती आणि शारीरिक क्षमता यांचा विकास करणं, त्यातून अधिकाधिक समाधान, सामर्थ्य आणि समृद्धी मिळवणं. "आत्मनो मोक्षार्थं जगत् हिताय च" यांचा अनुभव घेणं आणि देणं.

"अभ्यासातून" जर उत्साह, उमेद, आनंद, अर्थप्राप्ती यातलं काहीच न मिळता शीण, कंटाळा, अस्वस्थता, चिंता, मत्सर, असूया, हव्यास आणि वैफल्य वाढत असतील, तर तो अभ्यासच नव्हे. अर्थात म्हणूनच आज अभ्यासाच्या नावाखाली जे चालतं ते पुष्कळदा ख-या अभ्यासापासून फारच वेगळे असतं. ती घोकंपट्टी असते. कुंथणं असतं. बौद्धिक गुलामी असते.

अभ्यास म्हणजे आनंदाची गुरुकिल्ली आहे. कुतूहलाची तृप्ती, जिज्ञासेची पूर्ती, समस्यांची सोडवणूक, निरीक्षणाची क्षमता, निरीक्षणाची अनुमानं, विचारांची आवर्त आणि त्यांचा भेद, हे सारं अभ्यासातून व्हायला हवं. त्यासाठी शिक्षक-पालक-शिक्षणतज्ज्ञ-विद्यार्थी यांच्यात मोकळा संवाद हवा. प्रत्यक्ष कार्यानुभव, कुशलता, कला यांची जोपासणी हवी.

शाळेतला किंवा कॉलेजातला शिक्षणक्रम जर अशा ख-या अभ्यासाला पूरक आणि पोषक नसेल तर शालेय अभ्यास ही एक "अभ्यासशून्य" अशी फरफट बनते. म्हणूनच मोठी माणसं अशी फरफट न करुन घेता (अभ्यास न करता) मोठी झालेली आढळतात! अभ्यास कशाला करायचा याचं उत्तर अस आहे! अभ्यासशून्य फरफट अभ्यासात रुपांतरीत केली तर अभ्यास कशाला करायचा हा प्रश्न उद्भवणार नाही. अभ्यास उत्स्फूर्तपणे केला जाईल.



राजकारण - समज गैरसमज

विद्यार्थ्यांनी राजकारणात भाग घेऊ नये. त्यांनी अभ्यासात लक्ष घालावं. सरकारी-निमसरकारी कर्मचा-यांनी राजकारणात भाग घेऊ नये. त्यांनी सेवा करावी. न्यायाधीशांनी राजकारणात भाग घेऊ नये. त्यांनी न्यायदान करावं. डॉक्टरांनी राजकारण करू नये. त्यांनी स्वतःचा व्यवसाय सेवाभावी वृत्तीनं करावा. अशी अनेक विधानं आपण ऐकतो.

पण त्याचबरोबर शिक्षण, व्यवसाय, नोकरी इत्यादी सोडून महात्मा गांधींच्या किंवा जयप्रकाश नारायण यांच्या चळवळीत झोकून देणा-यांची स्तुती होतानाही ऐकतो.

मग यातलं खरं काय?

राजकारण करावं की करू नये?

‘राजकारण’ या शब्दाचे वास्तविक दोन अर्थ आहेत. पहिला आणि प्रचलित अर्थ, राजकारण म्हणजे सत्ताकारण असा. यामध्ये तुम्ही एखाद्या संघटनेच्या आधारावर -- सत्ता मिळविण्यासाठी जे डावपेच करता आणि त्यात यशस्वी किंवा अयशस्वी होता. या त-हेच्या राजकारणात हेतू संकुचित असतो. असं राजकारण शिक्षण, उद्योग, शासकीय यंत्रणा, आयात, निर्यात, व्यापार, आरोग्य अशा सर्वच क्षेत्रात चालतं. ते समाजाच्या हिताच कमी आणि संकुचित स्वार्थाच जास्त असतं. ते करताना पुष्कळांची ‘ना घरका ना घाटका’ अशी परिस्थिती होते. असं राजकारण निस्वार्थ आणि स्वच्छ चारित्र्यापासून तुम्हाला दूर नेत असल्यामुळे काहीजण अशा राजकारणाचा तिरस्कार करतात. याशिवाय अशा राजकारणामुळे सर्वच क्षेत्रातलं काम सुरळीत चालेनासं होत असल्यामुळे काही लोक अशा राजकारणाला विरोध करतात. परंतु आपण त्यांचा हेतू लक्षात घेतला तर राजकारणाच्या दुस-या अर्थाला त्यांचा विरोध नसल्याचं लक्षात येईल.

राजकारणाचा दुसरा अर्थ आहे, लहानपणापासून समाजाचं शासन कसं आणि कोणत्या कोणत्या स्तरांवर चालतं याचं आकलन करणं आणि समाजाच्या स्वाभाविक विकासाच्या प्रक्रियेत भाग घेण हा होय. दृष्टी, बुद्धी, भावना, सहज प्रवृत्ती व शारीरिक क्षमता यांच्य विकासातून, समाजविकासाच्या दिशेची जाण येते. त्या जाणीवेतून स्वतःच्या व समाजाच्या विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी होत राहणे हा राजकारणाचा (आजपर्यंत दुर्लक्षित असलेला) अर्थ आहे. अशा त-हेच्या राजकारणात जर लहानपणापासून सहभागी झालं नाही तर समाजामध्ये निकोप लोकशाही येणार नाही. सहभागपूर्ण लोकशाही (Participatory Democracy) आली नाही तर झुंडशाही फोफावत जाणार व संकुचित स्वार्थाचा कॅन्सर समाजाचा नाश करणार यात शंका नाही.

आपल्या शाळाकॉलेजातून या दुस-या अर्थाने राजकारणाचा अभ्यास व अशा राजकारणात सर्वांचा सहभाग होणे निकडीचे आहे. त्यातूनच "Participation in Transformation" म्हणजे सर्वांचा विधायक सहभाग असलेले परिवर्तन किंवा "Participation in Development अर्थात सहभागपूर्ण विकास" हया संकल्पना साकार होऊ शकतील. आपण हे करू शकतो - हे केवळ स्वप्नरंजन नव्हे!

अंधविश्वास! अंधश्रद्धा!

"मांजर आडवं गेलं तर काम होणार नाही" "डावा डोळा उडला तर प्रेमी येणार" "उजवा डोळा उडणे वाईट" वगैरे अनेक समजूती आहेत. कधी कधी तर नरबळीमुळे देवी प्रसन्न होते, अशा भयानक समजूती देखील वर्तमानपत्रातून वाचायला मिळतात.

सर्वसामान्यपणे "एखाद्या बुवाच्या कृपेमुळे मुलगा झाला" किंवा "दिवस बरे आले" असंही आपण ऐकतो. अनेक ठिकाणी, महाराजांच्या कृपेमुळे बस मिळाली इथपासून ते महाराजांच्या कृपेनं पहिला नंबर आला, असंही बरंच काही वाचायला मिळतं.

या सर्व समजूतींमागे दुबळेपणा असतो. दुबळेपणा काही नेहमी जन्मजात नसतो. परिस्थितीचं आकलन होईनास झालं, हातपाय टेकले, असहाय्यता आली की दुबळेपणा वाढतो आणि आपण इतर व्यक्ती किंवा शक्तींचा आधार शोधू लागतो.

स्वतःतील उणीवा आणि समाजातील उणीवा, खचून जाण्यानं दूर होत नाहीत! सामर्थ्यसाधना केली तर उणीवा दूर व्हायला सुरुवात होते आणि इतरांचा आधार शोधता शोधता होणारी फसवणूक टळू शकते!

स्वतःचा दुबळेपणा घालविण्याचा एक मार्ग म्हणजे "नामस्मरण"!

नामस्मरणानं आपल्याला सामर्थ्य प्राप्त होतच पण त्याचप्रमाणे इतरांचं सहकार्य मिळवण्याची क्षमताही विकसित होते. महात्मा गांधी नेहमी राम नामाचा जप करीत. त्यामुळे एकीकडे ते निर्भय होत गेले तर दुसरीकडे त्यांना लाखो लोकांचं सहकार्य मिळत गेलं.

आज समाजात एकीकडे बुवाबाजी फोफावते आहे तर दुसरीकडे सहकार्याची प्रवृत्ती रोडावते आहे.

लाखो-करोडो लोक संकुचित चिंता आणि अडचणींमध्ये एकीकडे पिचत आहेत तर दुसरीकडे करोडो रुपयांची साधनसामग्री पडून वाया जात आहे.

संवाद आणि सहकार्य सामर्थ्याची लक्षणं आहेत.

परंतु नामस्मरणाचा महासामर्थ्यशाली स्रोत सर्वदूर पसरत नसल्यानं अगदी शेजारी-शेजारी राहणारे देखील संकुचित अहंकारापोटी अगदी एकाकी पडत आहेत. अगदी चैतन्यहीन बनत आहेत आणि खुळ्या समजूतींचा आधार शोधत बुवा-महाराजांच्या आहारी जात फसवणुकीचे बळी होत आहेत. त्याचप्रमाणे लबाड नेत्यांच्या व भामट्यांच्या मागे लागून कंगाल होत आहेत.

नेते, बुवा, महाराज हे सारेच काही लबाड, ढोंगी, भामटे नसतात. पण आजचा काळच असा आहे की, एकीकडे असहाय्यता वाढते आहे तर दुसरीकडे हया असहाय्यतेच्यामुळे चांगले चांगले लोकही भ्रष्टाचाराच्या बाजूला झुकत आहेत. ते देखील सहज व लगेच मिळणा-या पैशाच्या आमिषांना बळी पडत आहेत.

थोडक्यात एकीकडे दुबळेपणामुळे कुणी पैसे गमावतो आहे तर कुणी स्वतःचं चारित्र्य!

Empowerment म्हणजे सक्षमीकरण हा दुबळेपणावरचा उपाय आहे. त्यासाठी अभ्यास हवा! आणि प्रभावी अभ्यासासाठी नामस्मरणाचा मार्ग चोखाळायला हवा. मोठमोठया फसवणुकीतून किंवा भ्रष्टाचाराच्या मोहातून नामस्मरण आपल्याला तारु शकतं. आत्मसामर्थ्य जसं विकसित होत जातं, तसा अंधविश्वास किंवा अंधश्रद्धा नष्ट होत जाते. एरवी तथाकथित शास्त्रज्ञ व पंडितदेखील दुबळे बनतात वा असहाय्य किंवा भ्रष्ट बनतात.

अंधश्रद्धांना निव्वळ नावे ठेवून चालणार नाही. आत्मसामर्थ्य जोपासायला हवं! त्यासाठी नामस्मरण आणि अभ्यास हवा.



गिरनारची गोष्ट

गिरनार पर्वतामध्ये दत्तात्रेयांनी तपश्चर्या करित काही काळ वास्तव्य केले. तीन तोंडे, सहा हात वगैरे वैशिष्ट्यांमुळे दत्तात्रेय हे भारतभूमीत जन्मले व राहिले हे सारं काही वेळा कपोलकल्पित वाटू लागतं. पण दत्तात्रेय गिरनार पर्वतात राहिले ही वस्तुस्थिती आहे. त्याचप्रमाणे दत्तात्रेय हे ईश्वरस्वरूप होते हे देखील खरं आहे. (अर्थात वाचकांनी यांवर विश्वास ठेवायला हवा असं मुळीच नाही) तर हया दत्तात्रेयांच्या पदस्पर्शानं पुनीत झालेल्या पवित्र तीर्थां अनेकांना जावंसं वाटतं. यात नवल ते काय?

आम्ही मित्रही गिरनारच्या यात्रेला श्रद्धेनं गेलो होतो. पण आमच्यापैकी एका मित्राच्या पाठीला आदल्या दिवशी दुखापत झाली. त्याला चालणं कठीण झालं. तो अतिशय हिरमुसला. गिरनारला दहा हजार पाय-या चढाव्या लागणार होत्या. मी त्याची समजूत घालून म्हटलं, "उद्याचं उद्या बघू आता प्रथम चांगली झोप घे. वाटल्यास दुखापतीसाठी गोळी घे"

दुस-या दिवशी भल्या पहाटे उठून आम्ही तयार झालो. आमचा मित्र देखील तयार झाला. त्याची खूप इच्छा होती. दत्तात्रेयांच्या स्थानी पोचण्याची. पण त्याला स्वतःच्या क्षमतेविषयी मात्र खात्री नव्हती. दहा हजार पाय-या चढणं जवळजवळ अशक्यच दिसत होतं. पण त्याची ती स्थिती पाहून मला एक युक्ती सुचली. त्याला म्हटलं, "तुला इच्छा आहे ना मग झालं. बाकीचं माझ्यावर सोड".

आम्ही हॉटेलवरून गिरनारच्या पायथ्याशी आलो.

आता मी माझ्या मित्राला म्हटलं, "एक गोष्ट लक्षात ठेव म्हणजे सार काही ठीक होईल".

त्यानं विचारलं, "कोणती?"

मी म्हटलं, "फक्त एकच पायरी चढायची आहे मला. हा मंत्र, ही गोष्ट लक्षात ठेव. केव्हाही दमलास की बसायचं. त्यानंतर पुन्हा मनात आणायचं की फक्त एकच पायरी चढायची आहे मला".

माझ्या मित्रानं त्याच्या मनाशी खूणगाठ बांधली.

आम्ही चालायला सुरुवात केली.

पाच-दहा पाय-या चढल्यावर मी चौकशी केली.

तो म्हणाला, "चढूया".

पुन्हा थोड्या वेळात मी चौकशी केली. सगळं आलबेल होत. चढणं चालू राहिलं. काही वेळानं तो थोडासा त्रासलेला दिसला. मी त्याला बसवलं. आम्ही लिंगू सरबत घेतलं.

अशा त-हेनं जाता जाता तो फारच थकला आणि पुढे चढायला जमणं अशक्यच असल्याचं म्हणाला तेव्हा मी म्हटलं, "तू मंत्र विसरलास!!" आपल्याला फक्त एकच पायरी चढायची आहे!"

तात्काळ तो उठला.

"एका वेळी एक पायरी हा मंत्र साधारण वीस पंचवीस वेळा म्हटला.... आणि म्हणता म्हणताना दत्तात्रेयांचं स्थान आलं!"

कितीही समस्या, अडचणी, संकटं आली आणि आपण आता यापुढे काही करू शकत नाही असं वाटू लागलं की "एकावेळी एक पायरी" हा मंत्र काम करतो हे गिरनारच्या घटनेनं मनावर बिंबवलं!

अॅटॅचमेंट

माझे एक मित्र काल घरी आले होते. त्यांचा मुलगा सर्जन झाला.

प्रास्ताविक झाल्यानंतर इतर विषय निघाले.

त्यांचा मुलगा सर्जन झाल्यामुळे ते खूप आनंदात असणार. अशी माझी कल्पना होती. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे ते चिंतेत असल्याचं कळलं! मध्यमवर्गीय असल्यामुळे भांडवलाची मारामार. मग कशीबशी त्याला कन्सल्टिंग रुम मिळवून दिली. पण मुलाला प्रॅक्टीस मिळेना. रुग्ण येईनात. सिनिअर डॉक्टर्स म्हणाले, "तुला कशी प्रॅक्टीस मिळणार? तुझ्याकडे आम्ही पेशंट पाठवणार कसे? आणि पाठवले तरी ते येतील कसे? त्यांची सर्जरी तू करणार एखाद्या फालतू खाजगी रुग्णालयात. त्यांना सुरक्षित वाटेल का ते? अजिबात नाही. सर्जनला सर्जरी करता यायला हवीच. पण त्याहून महत्वाचं म्हणजे सर्जरी करण्यासाठी त्याच्याकडे मोठया सुसज्ज आणि अद्ययावत हॉस्पिटलची अॅटॅचमेंट हवी. अॅटॅचमेंट चांगली नसेल तर पेशंटला सुरक्षित वाटत नाही. त्यामुळे लवकरात लवकर चांगला हॉस्पिटलची अॅटॅचमेंट मिळवण्याची काही तरी सोय कर."

आमच्या मित्राची - त्याच्या मुलाची हकीकत ऐकल्यावर मला वैद्यकीय क्षेत्रातील या समस्येची प्रथमच माहिती झाली. खरोखरच त्यांच्या मुलाप्रमाणेच हजारो गुणी डॉक्टरांना देखील प्रॅक्टीस मिळणं (स्वतःच्या क्षमतेची व उपयुक्ततेची प्रचीती घेणं) कठीण जात असेल. मनात आलं, "अशा हजारो डॉक्टरांच्या ज्ञानाचा आणि गुणांचा उपयोग पेशंटनां व्हायचा नाही आणि उभारीच्या वयात प्रॅक्टीस नसल्यामुळे या डॉक्टरांच्या प्रयत्नात, ज्ञानसाधनेत, सेवाभावात, वागणुकीत विकास व्हायचा नाही. पेशंटचं आरोग्य खालावणार आणि या डॉक्टरांचीही अधोगती होणार!"

मला विचारात पडलेला पाहून मित्रवर्य म्हणाले, "एवढा या मुलाला शिकवून मोठा केला. पण उपयोग काय? याला अॅटॅचमेंट मिळवण्यासाठी लाखो रुपये, वशिला यातलं काही ना काही लागणार. (स्वदेशाभिमान नसल्यामुळे) फॉरेनची डिग्री हवी असाही कदाचित आग्रह धरला जाईल. काय करावं समजत नाही!"

मला त्यांची चिंता कळत होती. पण असं का होतं. हे कळत नव्हतं! कुणाही सुशिक्षित, प्रशिक्षित डॉक्टरला त्याचा पेशंट कोणत्याही रुग्णालयात दाखल करून त्यावर उपचार करण्याची का मुभा असू नये? त्यात कोणत्या अडचणी आहेत? की अशी मुभा दिल्यास "अॅटॅचमेंट" ची किंमत कमी होईल. मोठया हॉस्पिटलची आमदनी (मिळकत) कमी होईल, अशी भीती असावी?

रुग्णांना स्वतःचा डॉक्टर निवडायचं आणि सर्व गुणी डॉक्टरांना पेशंटवर चांगले उपचार करण्याचं स्वातंत्र्य स्वतंत्र देशात तरी नको का? आवश्यक त्या बाबींची तजवीज करून अशा स्वातंत्र्यासाठी सर्व स्तरावर प्रयत्न व्हायला हवेत!

•

जिव्हाळा

अविनाश 68 वर्षांचा आहे. त्याला अरे तुरे म्हटलेल आवडतं. अविनाशराव वगैरे म्हटलेलं चालत नाही. तो स्वतःच्या फ्लॅटमध्ये राहतो. त्याला जवळचा नातलग नाही. अविवाहित आहे. त्यामुळे मुलं-बाळही नाहीत.

प्रीती ही बावन्न वर्षांची स्त्री आहे. सुशिक्षित, दिसायला सर्वसामान्य, ब-यापैकी. नोकरी करते. आपल्या आई-वडिलांना धरून आहे. कारण लग्न नाही.

शारीरिक आकर्षण हे पाप मानलेल्या देशात पोटाची भूक भागवणं सोपं पण शारीरिक भूक भागवणं कठीण. एकतर आपल्या परिस्थितीवर रडत-रडत मिळतं जुळतं घ्यायचं किंवा व्यभिचारी म्हणून अवहेलना पत्करायची. अविनाशचं वय होण्यापूर्वी आणि प्रीती तारुण्यात असल्यापासून शारीरिक गरजांबाबत मात्र ते कधीही परस्परांशी बोलले नाहीत.

आपल्या समाजात आपण आपल्या शेकडो गरजांसाठी परस्परांचं सहकार्य मागतो. सहकार्य घेतो आणि देतो. परंतु अतृप्त शारीरिक वासनेपायी होरपळणारी शेकडो-लाखो शरीरं काय करीत असतील? हजारो अविनाश आणि हजारो प्रीती आपला कोंडमारा कुठे आणि कसा व्यक्त करू शकतील? अविनाश आणि प्रीतीप्रमाणेच हजारो सांसारिक देखील परस्परातील बेबनावामुळे तडफडत नसतील का? लाखो विधवा आणि विधुर ज्यांची लग्न जमत नाहीत ते काय करू शकतील? अशा त-हेच्या कोंडमा-यामुळे विकृती तयार होत असतील का? त्यांचे प्रमाण काय असेल? या सा-या बाबींचा कौटुंबिक व सामाजिक पातळीवर काय परिणाम होत असेल? व्यसनाधीनता, वैफल्य इत्यादी बाबी या कारणांस्तव वाढत असतील काय? त्याचप्रमाणे लैंगिक अतृप्तीपायी वा अवहेलनेपायी तणाव वाढू शकेल का? त्या तणावाचा शरीरावर देखील दुष्परिणाम होणार नाही का? संख्याशास्त्रीय पुरावे नसले तरी माझ्या मते ही समस्या ताणतणावांचे एक महत्वाचं कारण आहे. त्याचप्रमाणे हे देखील खरं आहे की या ताणतणावांचे व्यक्तीच्या वागणुकीवर व शरीरावर निश्चितपणे दुष्परिणाम होऊ शकतात.

केवळ लैंगिक अतृप्तीच नव्हे, तर सांत्वन, प्रोत्साहन, सहवास, प्रेम, काळजी, सहाय्य, सेवा, या सा-यांचीच वानवा असलेले लाखो आबालवृद्ध हया आपल्या समाजात आहेत. हया सर्वांची क्षमता व जीवन बहरून येण्यासाठी आवश्यकता आहे ती जिव्हाळयाचं जाळं विणण्याची! मैत्रीचे बाग फुलवण्याची! आणि संवादाचे सुस्वर छेडण्याची!

यासाठी गरजूंनी थोडं धीट व्हायला हवं. संकोच सांडायला हवा. संवाद, सहकार्य, स्नेह यासाठी पुढे यायला हवं.

त्यांना मदत करण्यासाठी शक्य ती सारी..... संपूर्ण तणावमुक्तीची चळवळ सक्रीय आहे. अनेक परींनी गांजलेल्या समाजात नवचैतन्य संचारण्यासाठी निर्भीडपणानं संपूर्ण तणावमुक्तीच्या चळवळीत सहभागी होणं सर्वांना उपयुक्त ठरणार आहे!



आकाशातली शोरुम

कल्पना करा की आपण शोरुम उघडली आहे. आपल्या शोरुम मध्ये आपण आपला माल ठेवला आहे. सजावट केली आहे. मॅनेजर व इतर सहाय्यक आणि विक्रेते नेमले आहेत.

याचा फायदा काय?

दर महिन्याला प्राप्ती!

पण संगणकयुगामध्ये कोणतीही जागा न घेता, सजावट न करता आणि मॅनेजर वगैरे न नेमता तुम्हाला तुमची शोरुम उघडता येते! छोटी शोरुम किंवा मोठी आलिशान शोरुम! विशेष म्हणजे या शोरुमची किल्ली केवळ तुमच्यापाशी नसते! ती किल्ली तुम्ही जगभरातल्या प्रत्येकाला उपलब्ध करून दिलेली असते! जगातला कोणताही ग्राहक केव्हाही तुमची शोरुम उघडून मनसोक्त निरीक्षण, अवलोकन करू शकतो. इकडे तुम्ही पार्टीत असलात, झोपले असलात किंवा सिनेमा बघत असलात तरी तुमची शोरुम चालू असते! शोरुममध्ये तुम्ही विक्रीची व्यवस्था केली असेल, तर तुमचा व्यवसाय (आवक-फायदा) चालू राहतो!

अशा विलक्षण शोरुमलाच वेबसाईट म्हणतात.

पण वेबसाईटचं वैशिष्ट्य म्हणजे या शोरुममधून तुम्ही तुमचे विचार मांडू शकता, भावना व्यक्त करू शकता आणि शिवाय विनिमयाबरोबरच संवाद देखील साधू शकता!

रविवारी 7/7/2002 रोजी आम्ही आमची वेबसाईट स्थापन केली. कार्यरत केली. शोरुमला जसा पत्ता असतो, तसा वेबसाईटला देखील असतो. पण तो असतो अगदी सोप्या. उदाहरणार्थ आमच्या वेबसाईटचा पत्ता आहे, www.superliving.net हा पत्ता सोपा आहे. एवढच नव्हे तर ही शोरुम तुमच्या अगदी नजीक आहे. तुमच्या घरात आहे! तुम्ही जगात कुठेही असलात तरी तुमच्या संगणकावर www.superliving.net हे शब्द टाईप करताच आमची वेबसाईट उघडते आणि [mission superliving.net](http://mission.superliving.net) ची पार्श्वभूमी, सुरुवात, त्यामध्ये सामील असलेले लोक, त्यांनी लिहिलेली पुस्तके, मिशन सुपरलिव्हिंगच्या पुढील योजना, मिशन सुपरलिव्हिंगमध्ये सहभागी होऊ इच्छिणारे किंवा मदत हवी असलेले वगैरेंच्यासाठी संपर्काची सोपी सोय, तसेच या मिशनच्या सेंटर्सचे पत्ते आणि शिवाय इतर उपयुक्त कार्यक्रमांविषयी माहिती मिळू शकते.

www.superliving.net ही वेबसाईट कार्यरत झाली आणि मला व इतर संबंधितांना अक्षरशः देवलोकात वा आकाशलोकात आल्यासारखं वाटलं. आता आम्ही जगभरच्या लोकांशी संवाद साधू शकतो! केवळ फोन वा इ-मेलनं नव्हे तर वेबसाईटच्याद्वारा जगभरातले कोटयवधी लोक आम्ही झोपलेले असताना देखील आमच्या धडपडीविषयी व आमच्या संकल्पाविषयी जाणून घेऊ शकतात व मनाने व कृतीने एकत्र येऊ शकतात.

www.superliving.net सारखी वेबसाईट म्हणजे आपुलकीचं दालन "वैश्विक" होण्याचं "आकाशातलं शोरुम" आहे!



फॉरेन सर्टिफिकेट

अलकानं सुगंधाला ओरडूनच हाक मारली.

सुगंधानं दचकून मागे वळून पाहिलं. खूपच "एक्साईट" झालेली दिसत होती.

सुगंधानं थांबून विचारलं, "काय ग अलू, एवढं एक्साईट व्हायला काय झाल?"

"अग सुगी, आमच्या शेजारचा विवेक आहे ना, त्याचं नाव टाईम मॅगॅझिन मध्ये छापून आलय! आहे ना ग्रेट?"

"अय्या खरंच?" सुगंधा पण हरखून गेली.

मग गप्पांच्या ओघात मॅगसेसे, बुकर, नोबेल, ऑस्कर, कान्स असे विविध पुरस्कार आले. हॉलिवुड आलं. नवे पॉप अल्बम आले. मिस वर्ल्ड आली. मिस युनिव्हर्स आली. रनर्स अप आल्या. लंडन, शिकागो, पॅरिस मधल्या फॅशन्स आल्या. आर्ट गॅल-या आल्या. पब्स आले.

त्यांच्या गप्पा जाता जाता ऐकणा-या बळवंतरावाना त्यांच्या लहानपणी तरुणपणी चालणा-या गप्पा आठवल्या. त्यावेळी देखील हिरो होते सिडने पोएझर, मार्लन ब्रँडो, पॉल न्यूमन आणि हिरोईन्स होत्या ब्रिजीट बार्डोट, मेलिनि मन्रो, जिना लोलोब्रिगिडा इत्यादी. त्यावेळीही फेमस होते पार्स आणि सिगार्स आणि वॉट 69 फ्रॉम वेस्टर्न वर्ल्ड! ऑलिंपिक आणि हॉलिवुड यांचा उदो उदो तेव्हाही होता त्यांच्या समवयस्क तरुण मंडळीमध्ये! त्यावेळी देखील धोतर म्हणजे मागास आणि पॅट म्हणजे फॉरवर्ड..... नॉनव्हेज न खाणं म्हणजे मागास, ड्रिंक्स न घेणं म्हणजे मागास आणि नॉनव्हेज कॉकटेल पार्टीज म्हणजे पुढारलेपणा मानला जायचा त्यांच्या गुपमध्ये!

आज वयाच्या साठीकडे झुकलेल्या बळवंतरावांना हसू आलं!

राजकीय गुलामगिरी गेली! पण आर्थिक आणि मानसिक गुलामगिरी गेली नाही. उलट बळावली!

ऑलिंपिक मोठं झालं. विटी-दांडू, सूर-पारंब्या, आटया-पाटया, झिम्मा, फुगडी आणि इतर अप्रतिम खेळ मागे पडले. पाश्चात्य देशांना त्यांची माहितीही नाही आणि पर्वा देखील नाही. आम्ही बर्गर घेऊन नाचतो पण परकीय अजून जिलबीला किंमत देत नाहीत. आम्ही अजून नोबेल पुरस्कार डोक्यावर घेऊन नाचतो. पण पाश्चात्यांना आमच्या ज्ञानपीठ पुरस्काराची किंमत नाही. त्यांच्या दृष्टीने त्याला काही मूल्य नाही. आम्ही क्लिंटन आणि त्यांच्या प्रेयसीच्या आणि इंग्लंडच्या राणीच्या कथा मिटक्या मारत वाचतो. पण छत्रपती शिवाजी महाराजांचा उल्लेख देखील वर्ल्ड बुक एन्सायक्लोपेडियात नाही. (माझ्यापाशी असलेल्या आवृत्तीत) वेस्टर्न लीडर्स आमच्या पेपरच्या हेडलाईनमध्ये असतात. तर वेस्टर्न पेपर्स त्यांच्याच धुंदीत मग्न!

ही लाचार वृत्ती कशी जाईल? आमची उपनिषदं देखील मोठा का? तर शॉपेनहॉवर म्हणतो म्हणून! वेद मोठे का? तर मॅक्समुल्लर म्हणतो म्हणून!

बळवंतराव मध्यंतरी काही वर्ष परदेशी राहून आले. त्यांच्या ध्यानी आलं की परदेशी लोक आत्मप्रतिष्ठेसाठी, सेल्फ रिस्पेक्टसाठी भारताचे मोताद नाहीत. आपण भारतीय लोक (नेते, तत्वज्ञ, संशोधक,

कलाकार, साहित्यिक, समाजकार्यकर्ते) मात्र परकीय पुरस्कारांचे मिंधे आहोत. त्यासाठी आसुसलेले आहोत. कधी जाईल ही लाचार वृत्ती भारतीय सौंदर्य सिद्ध करण्यासाठी वा सर्टिफाय करुन घेण्यासाठी कपडे उतरण्याची आणि वरुन ही स्पर्धा बाहयसौंदर्याची नव्हे असं सांगण्याची?



सत्कार

गोपाळरावांची पंचाहत्तरी साजरी झाली. नानासाहेबांची षष्ठयब्दी, तर बाबासाहेबांची पन्नाशी. श्रीमंत अण्णासाहेबांचं सहस्रचंद्रदर्शन साजरं झालं, तर तात्यासाहेबांना पणतू झाला म्हणून त्यांचा सुवर्णाभिषेक झाला. श्री.सौ.आप्पासाहेबांच्या लग्नाला पन्नास वर्ष झाली म्हणून त्यांचा सत्कार झाला.

प्रख्यात वकील तडफडे यांचा काल सत्कार झाला. सत्कार कशासाठी तर त्यांच्या पक्षातर्फे त्यांना पक्षाच्या ग्रामशाखेच्या उपसचिवपदी नेमल्याबद्दल. दुसरे आमचे मित्र श्रीमान दडपे यांचा सत्कार झाला! कशासाठी? तर त्यांना आदर्श शिक्षकाचा पुरस्कार मिळाला म्हणून! एवढच नव्हे आमच्या गावात त्यांचा सत्कार झाला म्हणून शेजारच्या चार गावांमध्ये त्यांचा सत्कार होणार आहे. त्यानंतर पाच गावात सत्कार झाला म्हणून शिक्षक संघटनेतर्फे त्यांचा सत्कार होणार आहे. एवढच नव्हे तर आदर्श शिक्षकाच्या पुरस्काराबरोबरच एवढे सत्कार झाल्याचा हा विक्रमच असल्यामुळे त्यांच्या ज्ञातिबांधवांतर्फे त्यांचा सत्कार आयोजित करण्यात आला आहे.

चकोर दहावीच्या परीक्षेत केंद्रात पहिला आला. शाळेतर्फे त्याचा सत्कार झालाच. पण स्थानिक पेपरमध्ये त्याचा फोटो छापून आला. फोटो छापून आल्याबद्दल मित्रानी त्याच्याकडून पार्टी उकळलीच. पण गावाचं नाव मोठं केल्याबद्दल ग्रामपंचायतीतर्फे त्याचा सत्कार करण्यात आला!

कौतुक, पुरस्कार, बक्षीस, सत्कार ह्या सा-या बाबींमुळे मनाला उमेद येते. उत्साह येतो. कामात प्रोत्साहन मिळते. हुरूप येतो. त्यामुळे सत्कारासारख्या बाबींना आपल्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्व आहे!

परंतु..... मला एकानं प्रश्न विचारला, "कोणतही काम न करता जर सत्कार झाले आणि त्यांचा जर भरमसाट गाजावाजा केला गेला तर अशा सत्कारांचा काय परिणाम होतो? अशा सत्कारांचं फलित काय?"

त्याचा प्रश्न रोखठोक वाटला मला! खरंच खोटया सत्कारांचा आणि त्यांच्या गाजावाज्याचं फलित काय?

मला विचारात पडलेला पाहून तो पुढे म्हणाला,"समजा एखादयानं पद्मश्रीसारखा एकादा पुरस्कार 'मिळवला' (काही विशेष न करता) तर त्याबद्दल त्याच्यामागे सत्कारांची मालिका लागते! एखादयानं पुस्तकाला पुरस्कार 'मिळवला' तर त्याच पुस्तकाला अनेक किडुक-मिडुक पुरस्कार मिळतात! पुरस्कारांचा गाजावाजा झाला तर मोठेपणा मिळतो. सामाजिक आणि राजकीय वजन वाढते. पक्षातले स्थान वाढते. लेखकाची पुस्तक खपतात. पुरस्कार मिळवणं हा एक धंदा आहे असं मला वाटतं. त्यात देवाण-घेवाण असतेच. पण व्यवहार असतो. मोठेपणा व पैसा अधिकाधिक मिळवण्याचा! आजकाल हा धंदा "यशस्वी" होण्यासाठी आवश्यक बनलाय!

मला त्याच्या विचारांचं कौतुक वाटलं! धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष अस एका पुस्तकाच्या कव्हरवर (पुस्तकातील आशय) मी लिहिलं आहे. याच कारण स्वतःच्या सदसद्विवेकानुसार स्वधर्म नीटपणे पार पाडला की अर्थ, काम आणि मोक्ष साध्य होण्याची खात्री वाचकांना द्यायची होती. ही खात्री देणं भाग पडलं. कारण "यशाच्या" आणि सत्कारांच्या धुळवडीत स्वधर्म गुदमरतोय! त्याची प्रचीती आणि महती दुरापास्त झाली आहेत!

•

"जीना इसीका नाम है"

जन्मभर सचोटीनं जगलात. फुकट गेलात. अभ्यास केलात, वाया गेलात. साधे राहिलात, खुळे ठरलात. संशोधन केलत, वेडे ठरलात. समाजकार्य केलत, झक मारलीत. सुंदर समाजाची स्वप्नं बघितलीत, बावळट ठरलात. पैशासाठी बायकोकडून अवहेलना करुन घेतलीत, हतबल ठरलात. मन मोठं ठेवलत, भाबडे ठरलात. पैशाच्या मागे यशस्वीपणे धावू शकला नाहीत, असहाय्य ठरलात. बायकोचा अहंकार पोसला नाहीत, नपुंसक ठरलात. राष्ट्रप्रेम, राष्ट्रभक्ती, न्याय, अन्याय, एकात्मता, सौहार्द, सहिष्णुता यांचा वसा घेतलात, भारवाहू ठरलात! संकुचित स्वार्थ साधण्यात मागे पडलात, अयशस्वी ठरलात! खूप शिकून अखेर सरकारी नोकरीत सडलात, गुलामांचे गुलाम ठरलात.

अशा त-हेच्या भावना मनात काहूर माजवू शकतात, जेव्हा एखादी नटी, एखादा नट किंवा एखादा नेता "जीना इसीका नाम है" असं सांगायला लागतो.

पैशासाठी लाचार होणं, हुंडयासाठी हिंस्त्र बनणं, चैनीसाठी वखवखणं, स्वार्थासाठी हीन बनणं, छंदासाठी छळ मांडणं, सत्तेसाठी पाशवी बनणं, हट्टासाठी शिव्या घालणं, स्वतःच्या सुखासाठी समारेच्याचे लचके तोडणं हे सारं यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक ठरलय! खोट बोलणं, खोटं वागणं, फसवणं, वेळेत काम न करणं, कृतघ्न बनणं हे सारं काही यशस्वी बनण्यासाठी निकडीचं आहे. सवंग बोलणं, हीन अभिरुची ठेवणं, लैंगिक चाळे करणं, क्लबमध्ये जुगार खेळण. हे सारे करीअरचे आधार बनले आहेत. ओरडून बोलणं, पदोपदी शीट म्हणणं किंवा फक म्हणणं हा शिष्टाचार बनला आहे. किंबहुना सुखी संसाराचा चेंदामेंदा करुन लफडी करत जगणं, नवरा किंवा बायकोचा संकुचित स्वार्थासाठी सतत द्वेष व तिटकारा करणं हे युगधर्माचं लक्षण बनलय. यातलं काही जमत नसेल तर तुम्ही हीन, दीन, दुर्बळ आणि निरुपयोगी कीडे आहात.

अशा भावनांचा कल्लोळ उडू शकतो, जेव्हा स्वार्थाध नेते संदेश देतात. अशा विचारांची आवर्त उडू शकतात जेव्हा तत्वज्ञानाचे डोस स्वार्थसाधू मंडळी इतरांना देऊ लागतात! किंबहुना दररोज तुम्ही इंग्रजी वृत्तपत्राच्या पुरवण्या काढून आतील अर्धनग्नतेची पूजा आणि पाट्या आणि थिल्लरपणाचा उदो उदो पहा..... म्हणजे आपल्याला वाटेल की पैशासाठी, ग्लॅमरसाठी, मोठेपणासाठी, लैंगिक वैविध्यासाठी , लोकप्रियतेसाठी, सत्तेसाठी म्हणजेच संकुचित स्वार्थासाठी वाटेल त्या थराला जाणे, प्रसंगी आप्तेष्टांच्या जीवावर उठणे हा युगधर्म बनलाय, आणि हे न जमणारे तुम्ही मृतवत् आहात! बेबंद बेजबाबदार बनणं, सत्तांध आणि कामांध बनणं अर्थात संकुचित स्वार्थाध बनणं, जीना इसीका नाम है!

विकास

खूप उंच, गगनचुंबी इमारती. खूप रुंद रस्ते. त्यासाठी वृक्षतोड, प्रचंड (जायंट) व्हील्स. अति प्रचंड स्क्रीन (सिनेमाचा पडदा). मोठाले टी.व्ही.सेट. महाकाय फ्लाय ओव्हर्स. अवाढव्य गाड्या. कानठळ्या बसवणारे संगीत. गलेलठ्ठ म्हशी आणि गाई. महाप्रचंड कट आऊटस् आणि पोस्टर्स. अतिप्रचंड धरणे. वगैरे वगैरे. हॉर्सपोलो, सेव्हिंग, सर्फिंग, रग्बी. असे खेळ! प्रचंड वेगाच्या रेल्वेज आणि विमानं! जंबो बर्गर, जंबो आईस्क्रीम. सारं काही मोठुंS होत चाललय!

व्यक्तिस्वातंत्र्य, स्वैराचार, अतिमोकळेपणा, अतिस्पष्टवक्तेपणा, निर्भीडपणा, (निर्लज्जपणा) स्वतःला सिद्ध करण्याची (Assert) धडपड, आक्रमकता, तीव्र स्पर्धा, व्यक्तिगत महत्वाकांक्षा, काही प्रमाणात निर्दयपणा वगैरे वगैरे देखील वाढत चाललेयत! हिशेबीपणाही वाढतोय! आजकाल तर कित्येक नवरा-बायको एकमेकांच्या आजाराच्या खर्चाचाही हिशेब ठेवायला मागेपुढे पाहिनासे झालेयत!

पोराबाळांनी लवकरात लवकर स्वतंत्र व्हावं. म्हाता-यांची जबाबदारी सरकारनं घ्यावी. हया व अशा अपेक्षाही वाढताहेत! या परिस्थितीत भ्रष्टाचाराचं कुरण असलेल्या "सेवाभावी" संस्था, नक्राश्रु, टी.व्ही वर गदगदून आणि आक्रंदून केलेली आवाहननां तुमच्या आमच्या दयाबुद्धीला पेलवेनाशी होईपर्यंत वाढताहेत!

या परिस्थितीचाच भाग म्हणजे जनतेसाठी देणग्या, बक्षीसे, सबसिडी, पद्मश्रीसारखे किताब वगैरे वगैरे. हया सा-या क्षेत्रात लाचारीला खतपाणी घालणे आणि अस्मिता, आत्मविश्वास, आत्मनिर्भरता यांना लुळेपांगळे बनवण्याचा अविरत प्रयत्न चालू झाले व वाढताहेत!

महारोग्यांना गावाबाहेर टाकणारा समाज बदलला आहे. आता नव-याचं इन्फेक्शन (जंतुसंसर्ग) आपल्याला होईल म्हणून नवराबायको परस्परांवर डाफरु लागले आहेत. केशवपन संपलं. स्त्रिया स्वेच्छेनं गोटा करु लागल्या आहेत. स्त्री शक्ती मुक्त होऊ लागली आहे. पैशाची तहान वाढू लागली आहे. असमाधानाची आग पसरु लागली आहे. नवरा-बायकोच्या परस्परांबाबतच्या अपेक्षा कॅन्सरसारख्या वाढत आहेत. अपेक्षाभंगांचं विष परस्परांचं जीवन जाळू लागलय. मुलांना काठयांनी फोडणारे पंतोजी गेले. अतृप्त मनानं "पाटया टाकणारे" मास्तर आलेयत. सरकारनं त्यांची अवस्था बिकट केलीय. बाप जेऊ घालीना. आई भीक मागू देईना. खाजगी कोचिंगवर बडगा आलाय! कामगारांची परिस्थिती बदललीय. वेठबिगारी संपत आलीय. पण हळू-हळू कारखाने बंद पडू लागलेयत. बेकारी वाढू लागली आहे. कामगार क्षेत्रातही गुन्हेगारी वाढलीय. पूर्वी मार खा खा खाणारी मुलं, स्त्रिया गुटखा खाऊ लागली आणि पबमध्ये जाऊ लागली आहेत. खेडयापाडयात संध्याकाळ झाली की अंधार पडायचा. सारं शांत व्हायचं. आता बार उघडताहेत आणि लाईटिंगसह संगीत सुरु होत आहे! कोण म्हणतं विकास नाही झाला?

•

विकास - दिशा

विकासाचं एक स्वरूप आपण मागच्या लेखात पाहिलं. कुणाला कदाचित वाटेल की तो लेख उपहासगर्भ किंवा छद्मीपणानं लिहिला. पण प्रत्यक्षात तसं नाही.

कमालीच्या दारिद्र्याच्या व असहाय्यतेच्या अंधारयुगाच्या तुलनेत बेबंदपणा, उदंडपणा, धडपड, साहस, बेतालपणा, क्वचितप्रसंगी तीव्र स्पर्धा ही सारी निश्चितच पुढचा टप्पा आहेत.

परंतु अशा त-हेच्या विकासातून गुलामीच्या व गरीबीच्या बेड्या तुटताना नकळत माणूस अमानुषतेच्या जाळ्यात गुरफटत जातो!

म्हणूनच स्वार्थाधता, संकुचितपणा, संशय, सत्ताधता, सवंगता, निर्दयपणा, भडकपणा ह्या सा-यांना ऊत येतो! या रजोगुणी वाटळीत माणसाचं मन एकाकी बनतं. अस्वस्थ बनतं. कावरं-बावरं बनतं. बेचैन बनतं. साहजिकच प्रगत देशामध्ये मानसिक असंतुलन आणि त्यातून विविध मानसिक समस्या तयार होतात. त्या समस्या पुढे कौटुंबिक व सामाजिक जीवन उद्ध्वस्त करू लागतात. रजोगुणी विकासाची आपण केवळ एक झलक मागच्या लेखात पाहिली. त्याचं संपूर्ण स्वरूप वर्णन करायला गेलं तर खंडप्राय ग्रंथ तयार होईल.

परंतु या लेखात केवळ एवढच दाखवायचं आहे की, भूतकाळातल्या अंधारयुगाला कवटाळणं सोडून द्यायला हवं, तसंच रजोगुणाच्या मोहजालावर - वारुवर मात करायला हवी. पाश्चात्य पौरात्य असा भेद न करता विकासाचं तारू सात्विकता आणि आत्मज्ञान यांच्या दिशेनं वळवायला हवं. त्यासाठी केवळ प्रवचनं करून, नाचून आणि गाऊन चालणार नाही. धाय मोकलून रडण्यानं काही होणार नाही. (असले प्रकार आजकाल वाढले आहेत.)

विकासाचं तारू सात्विकता व आत्मज्ञानाच्या दिशेनं वळवण्यासाठी संस्कृत भाषा टी.व्ही. व केबलवर शिकवली जायला हवी. तिचं शिक्षण सर्वांना उपलब्ध व्हायला हवं. आयुर्वेदाचं शिक्षण उपलब्ध व्हायला हवे. सात्विक व ऋतुमानानुसार स्वयंपाक करण्याची पद्धत शिकवली जायला हवी. व्यक्तिविकास व समाजविकास बरोबरच होण्याची संकल्पना "सोशल होमिओस्टॅसिस" समजावून दिली जायला हवी. सॅनिटेशनचे रजोगुणी मॉडेल सध्या शेकडोपट पाणी वाया घालवते, तसेच शेकडो - करोडो टन सोनखत वाया घालवते. तसेच लक्षावधी लोकांचे श्रम व सामान वाया घालवते. यावरील अभ्यासपूर्ण चर्चा व मार्गदर्शन लोकांना व्हायला हवं. कूलर्स की मडके? यात मडक्यातील पाण्याची श्रेष्ठता शिकवली जायला हवी. सत्वगुणी भोजनाची सोय केल्यास टॅक्स माफ व्हायला हवा. नैसर्गिक फळांच्या रसांना टॅक्समधून सवलत मिळायला हवी. "आत्मनो मोक्षार्थं जगत्हिताय च" अशा प्रकारचे व उत्पादक शिक्षण देणा-या संस्थांना प्रोत्साहन म्हणून त्यांना उत्पादन व विक्री शुल्क माफ करायला हवं.

दोन महानगरांना जोडणारे अवाढव्य रस्ते जोडून गाड्यांच्या वेगाने जाण्यायेण्याची सोय करताना "वेगाच्या मागे लागून" वृक्षतोड करण्याची आत्मघातकी कृती थांबवली पाहिले. लहान गावांना जोडणारे रस्ते प्राधान्यानं चांगले बनवणं आवश्यक आहे. शे-पाचशे वर्षांचे वड व इतर वृक्ष तोडणारे देशद्रोही आहेत. मानवद्रोही आहेत. नवीन वृक्षांची लागवड करण्याची हमी घेऊन वृक्षतोडीची परवानगी देणारे पाचशे वर्षांच्या झाडाची एक दिवसाच्या झाडाशी अदलाबदल करीत आहेत! हा करंटेपणा, आत्मघातकीपणा नव्या पिढीला भोवणार आहे.

विकासाला दिशा हवी ती मनं मोठी करण्याची व जोडण्याची. त्यासाठी मार्गदर्शन करण्यास तत्पर असे तज्ञ आहेत. पण त्यांची पर्वा न करता रजोगुणी विकासात आत्मदहन व पुढील पिढ्यांचेही दहन करण्याची काहींची प्रतिज्ञाच असेल तर? तर आपण या संघर्षात कोणती बाजू घ्यायची हे आपणच ठरवायचं. अंधार विरुद्ध प्रकाश हा संघर्ष निरंतर आहे.

-

देवदास

देवदास! ही कथा, तिच्यावर निघालेले सिनेमा आणि त्यातील नायकाची शोकांतिका गेली सुमारे 9-10 शतकं लोकांच्या माहितीची आहे.

प्रेयसीला ठकवणारे, खोटं प्रेम करणारे, छळणारे असे खलनायक एका बाजूला तर प्रेयसीच्या विरहानं आत्मघात करणारा, खचणारा, विफल होणारा देवदास दुस-या बाजूला. घातक रुढी, समाजातील विषमता यांना खतपाणी घालणारे व त्यातून फायदा उठवणारे एका बाजूला तर अशा अन्याकारक परिस्थितीचा बळी बनलेला देवदास दुस-या बाजूला!

माझा एक मित्र मला म्हणाला, "देवदासचं प्रेम विशुद्ध असल्यामुळे तो नायक नक्कीच आहे. हिरो आहे. केवळ दारुत बुडाल्यामुळे किंवा प्रेम प्राप्त करण्यात अयशस्वी झाल्यामुळे तो नालायक किंवा गुन्हेगार ठरत नाही. परंतु देवदास ही वैयक्तिक सुख-दुःखासाठी जगणारी आणि वैयक्तिक सुख-दुःखासाठीच रडणारी प्रवृत्ती आहे. वैयक्तिक सुख-दुःखासाठीच मरणारी अशी ही प्रवृत्ती आहे. त्यामुळे देवदास हा आदर्श नाही आणि मार्गदर्शकही नाही."

माझ्या मित्राचं म्हणणं मी लक्ष देऊन ऐकत होतो. माझ्या मनात आलं, "विशुद्ध प्रेमासाठी सर्वस्व गमावणारा देवदास हा संकुचित कसा?"

माझ्या मनातलं जाणून मित्र म्हणाला, "व्यावहारिक व वैयक्तिक यशापयशानं माजणारे किंवा खचणारे जे असतात. त्यांच्या तुलनेत देवदास नक्कीच उच्च पातळीवर आहे. म्हणूनच तो लोकांना भावतो. त्यात गैर काहीच नाही. परंतु माझ्या मते सामाजिक अन्याय, हलाखी, यांनी कळवळणारा कवी आणि लाखोंच्या सुखासाठी तळमळणारा समाजसुधारक वा नेता यांची पातळी मला अधिक उंचावरची वाटते."

"तुला "प्यासा" सिनेमातील कवी श्रेष्ठ वाटतो?" मी विचारलं.

"प्यासा"मधला कवी देखील वैयक्तिक प्रेमाच्या विरहानं, प्रेमभंगानं दुःखावला गेला होता, पण त्याला सामाजिक अन्यायाबद्दल जो कळवळा होता व स्वार्थांविषयी जो तिटकारा होता त्यामुळे पराभूत होऊन..... सारं सोडून दिलं तरी तो वेगळी उंची गाठतो."

"म्हणजे तुझ्या दृष्टीनं माणसाची दृष्टी व त्याचं मिशन यानीच त्याला उंची प्राप्त होते?"

"होय ते अगदी खरं आहे". थोडं थांबून मित्र पुढे म्हणाला, "दुर्दैवानं हिंदी सिनेमाच्या लेखकांना व्हिजन नाही. मानवतेच्या कल्याणासाठी लढणारा, तडफडणारा, लढणारा, जखमी होणारा, क्वचित पलायनवादी बनणारा पण तरीही न थकता झगडत राहणारा हिरो त्यांच्या डोक्यातच साकार होत नाही!"

माझ्या मित्राचे विचार ऐकून मी अंतर्मुख झालो. त्याचं म्हणणं मला शंभर टक्के पटलं. आज लाखो निःस्वार्थी सज्जन तरुण दारु व इतर व्यसनांच्या आहारी जात आहेत. कारण त्यांच्यासमोर आदर्श आहे वैयक्तिक प्रेमासाठी बरबाद होणा-या देवदासचा. त्यांच्या समोर अखिल मानवजातीच्या कल्याणासाठी आयुष्याचं सार्थक करणा-या कमलेंद्रचा आदर्श नाही.

माझ्या मनातली आवर्त मित्राला कळली असावी. त्यानं म्हटलं, "तुझ्या शांभवीवर सिनेमा निघायला हवा. टी.व्ही.सीरीयल निघायला हवी. त्यामुळे तुझ्या प्रक्षुब्ध आणि तडफडणा-या मनाला स्वास्थ्य लाभेल आणि जगाच्या कल्याणाचा मार्ग आदर्श लाखोंच्या समोर येईल व लाखोंच्या जीवनाचं सार्थक व्हायला आरंभ होईल".



ही द्वंदांची खाई!

संध्याकाळचे सात वाजले होते. मी आणि माझा मित्र त्या बार अँड रेस्टॉरंटमध्ये शिरलो. नुकताच उघडलेल्या त्या बारमध्ये अजून गर्दी जमायची होती. किंबहुना आम्ही पहिलेच गि-हार्सक होते. अबोली नावाच्या त्या बारची सजावट अबोली रंगाची होती. शिवाय अबोलीच्या कृत्रिम फुलांनी फुलदाण्या भरलेल्या दिसत होते.

माझ्या मित्राच्या आग्रहाखातर मी त्या बारमध्ये गेलो होतो.

माझ्या मित्रानं खुर्चीत बसता बसताच ऑर्डर दिली आणि सिगारेट पेटवली. त्याचं ते अति पिणं आणि अति सिगारेट ओढणं. मला मुळीच आवडत नव्हतं. आज मी ठरवलं की त्याला चांगलं सुनवायचं. एकदा घोट घशाखाली गेला की बोलून फायदा नव्हता. त्यामुळे बसल्या बसल्या मी त्याला म्हटलं, "अरे तू एक सज्जन माणूस. मग असा आत्मघातकी का वागतोस? तुझ्या तब्येतीला अपायकारक नाही का ते?"

माझा मित्र उदासवाणं हसला. "तुला माझ्याबद्दल अजिबात पर्वा नाही आणि मी दारु सोडावी अशी तुझी मुळीच इच्छा नाही!"

माझ्या मित्राचे ते शब्द माझ्या जिव्हारी लागले. मी एकदम उसळून म्हटलं, "काय वाटेल ते आरोप करू नकोस. मला तुझी काळजी नसती तर कशाला बोललो असतो मी?"

थंडपणानं मित्र पुन्हा म्हणाला, काळजी वगैरे मुळीच नाही. आस्था नाही. काही नाही. तुम्हा लोकांना नको तिथे दया दाखवायची किंवा कीव करायची सवय असते. त्यानं तुमचा इगो सुखावतो."

ते ऐकून मी आणखीच चिडलो, "हे तर अगदीच कृतघ्नपणाच आहे!"

माझा मित्राचा स्वर थोडा चढला. तो म्हणाला, "तुझ्यासारख्या सज्जन माणसांनी माझ्या कार्यात भाग तर घेतला नाहीच उलट कधी खोटी स्तुती तर कधी बेजबाबदार निर्भत्सना व अवहेलना केलीत. मला (वेडया) समाजसुधारकाचा बिल्ला लावून टाकलात आणि स्वतः मात्र पूर्ण नामानिराळे राहिलात. जेव्हा जेव्हा यश मिळालं तेव्हा मी तुमचा होतो. जेव्हा जेव्हा अपयश मिळालं तेव्हा माझा ध्येयवाद आणि मी दोहोंना तुम्ही वेडयात काढलत! प्रस्थापितांची गटबाजी, नव-प्रस्थापितांची वर्गबाजी आणि जातबाजी, संप्रदायाची सांप्रदायिकता, पक्षांचा पक्षांधपणा, स्वार्थांधपणा, तथाकथित पुरोगाम्याची आणि नास्तिकांची निर्भत्सना, या सा-यांच्या गदारोळात मी लिहिलेलं आणि केलेलं आज मरताना दिसतय. मित्र-मैत्रिणींशी बोलावं तर ते "नस्ती उठाठेव" न करता संकुचित चाकोरीत राहायला सांगतात. (जे कधीच जमलं नाही) खरंच सारी धडपड सोडावी तर आपले विचारच योग्य असल्याची ठाम खात्री असल्याने ही धडपड सोडणं म्हणजे पळपुटेपणा वाटतो. ते जमतं नाही. बायको मुलांना हे अवास्तव व स्वप्नाळू वाटतं. टी.व्ही.वरचा धागडधिंंगा व चांगले कपडे व चांगलं खाणं पिणं याशिवाय त्यांना काही सुचत नाही. त्यांच्यावर आपले विचार लादणं रुचत नाही. आपण या जगाच्या कल्याणासाठी धडपडण्यात गेली हयात घालवली. पण ती स्वतःची फसवणूक केली काय? की आपली लायकी नाही? की आपण ढोंगी आहोत? की स्वतःपुरतं पाहणं आणि तसचं जगणं हेच योग्य आहे? की आपण स्वतःला विनाकारण श्रेष्ठ समजलो व नेतृत्व (वैचारिक) घेण्याचा प्रयत्न केला? अशा विचारांनी डोकं फुटायला लागतं. आपण दिलेली समस्यांवरील उत्तरं सारी वृत्तपत्रसृष्टी डावलते. खरोखरच ती उत्तरं चुकीची आहेत का? जर ती बरोबर आहेत तर ती सर्रास डावलली का जातात? ज्या लोकांना

माझे विचार आवडतात (असं ते सांगतात), ते कधीच या धडपडीत पुरेसा सहभाग का घेत नाहीत? सर्वसामान्यपणे कुणालाच मी जे करतोय त्याचं सोयरसुतक नाही व गरज नाही. या परिस्थितीत जगण्यासाठी मला दारु उपयोगी पडते. मरणार तर आहेच पण एकाकीपणानं आजच मरण्यापेक्षा.... दारुची संगत करतोय!"

"मला हया सबबी पटत नाहीत!" मी रोखठोकपणे म्हटलं!

"म्हणूनच म्हणतोय की तुला मी दारु सोडावी असं मुळीच वाटत नाही! माझ्या ध्येयातले अडसर, निष्क्रीयता व स्वार्थाधिता हे आहेत. त्यामुळे समस्यांच्या उत्तरांची अंमलबजावणी होत नाही आणि मी एकाकी आणि तिरस्कृत बनतो. आजही मी रोज पन्नास पन्नास मैल चालायला आणि रात्रंदिवस काम करायला तयार आहे. पण तुमची हा जगन्नाथाचा रथ ओढायला उतरण्याची तयारी आहे का? सत्कार्यात सहभागी व्हा.... मग दारु ओठाकडे फिरकणार नाही. हया सत्कार्यात सहभागी व्हायचं नसेल तर नका होऊ. पण मग खोटी दया किंवा खोटी टीका, खोटी स्तुती करताना दारु पिऊन मी मेलो तर अश्रू ढाळू नका."

त्याला सहकार्य करायचं की त्याला दारु पिऊन मरायला सोडायचं यातला एक पर्याय निवडण्याचा. निर्णय मला घेणं भाग आहे.



सिंहाची गुहा - नवी गोष्ट

सिंह, अस्वल, माकड आणि कोल्हा यांची एक गोष्ट प्रसिद्ध आहे.

याठिकाणी आपण नवी गोष्ट जाणून घेऊ.

एकदा सिंहांन आपल्या मित्रांना गुहेमध्ये जेवायला बोलावलं.

अस्वल, माकड आणि कोल्हा हे ते तीन मित्र.

इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यानंतर सिंहांन त्यांना जेवायला वाढलं. (म्हणजे प्रत्यक्षात ताट, वाटी, चमचा वगैरे दिले अस नव्हे. पण जेवायला वाढलं ही आपली सांगण्याची पद्धत!)

सारेजण जेवून उठल्यानंतर सहजच सिंहांन विचारल, "या गुहेतील व एकंदरीत राज्यातील परिस्थितीविषयी तुमची मतं काय आहेत, हे मला सांगाल का?"

तिघेही गप्प बसलेले पाहून सिंह म्हणाला, "मागच्या गोष्टीतील सिंहाप्रमाणे खोटी स्तुती करणा-याला किंवा खरी निंदा करणा-याला मी मारून टाकणार नाही आणि मागे घडलेल्या गोष्टीतील कोल्हयाप्रमाणे पडसं झाल्याची खोटी सबब देखील चालणार नाही! त्यामुळे तुम्ही दिलखुलास आणि अगदी खरं तेच बोला. घाबरण्याचं मुळीच कारण नाही!"

ते ऐकून अस्वल म्हणाला, "सिंहराज, तू जंगलचा राजा. पण तू आम्हाला तुझ्या गुहेविषयी व एकूण तुझ्या राज्यातील परिस्थितीविषयी विचारतो आहेस हे फारच कौतुकास्पद आहे. खरं सांगायचं तर सर्वत्र भ्रष्टाचार, बेजबाबदारपणा, आळस, संकुचितपणा, स्वार्थीपणा यांनी जीवन नासून चाललय. मला सर्वत्र नाश दिसतोय. भविष्यात पूर्ण अंधार दिसतोय."

सिंहांन फक्त मान हलवली व माकडाचं मत विचारलं.

माकड म्हणाला, "सिंहराज अस्वलाचं म्हणणं मला नकारात्मक वाटतं. आपल्या राज्याची स्थिती मलां मुळीच वाईट वाटत नाही. समस्या असतातच. जगात असा कोणता देश आहे, जिथे हजारो समस्या नाहीत? शिवाय हजारो वर्षांपासून समस्यांचं कधी कधी स्वरूप बदललं. पण समस्या नाहीशा नाही झाल्या. निसर्गाच्या नियमानुसार काही लोक सज्जन तर काही दुर्जन असणारच. आपण निश्चित असावे आणि सुखानं मौज लुटत जगावे हेच खरं!"

किंचित हसून सिंहांन कोल्हयाकडे प्रश्नार्थक नजरेनं पाहिलं.

कोल्हा म्हणाला, "सिंहराज माझ्या मते खरी समस्या परिस्थिती कशी आहे ही नाही. कारण परिस्थितीविषयी भिन्न मतं असू शकतात. कुणी विकासाचे दाखले देईल तर कुणी अधोगतीचे. कुणी उज्वल भविष्याचा दावा करील तर कुणी जगबुडीचा! कुणी संपन्न भूतकाळाची गाणी गाईल तर कुणी भूतकाळातील विषमतेची. पण माझ्या मते आपलं 'कर्तव्य' ह्या प्राप्त परिस्थितीत काय आहे, याबद्दल विचार करणं सर्वाधिक महत्वाचं आहे. त्यामुळे माझं मत

असं आहे की, आपण, "आपलं कर्तव्य ओळखणं आणि पार पाडणं" "याविषयी संपूर्ण प्रजेचं प्रबोधन व्हावं, यासाठी प्रयत्न करावा."

कोल्हयाचं ते बोलणं ऐकून सिंह म्हणाला, "पुन्हा मागच्याप्रमाणेच तू (पडश्याचं निमित्त न करता) तिरकस उत्तर देतो आहेस. तुला परिस्थिती कशी वाटते याबद्दल बोलायला काय होतय?"

सिंहाचा स्वर चढलेला पाहून कोल्हा मनात चरकला. पण मग लगेच धीर करून म्हणाला, "सिंहराज, स्तुती किंवा निंदा ही दोन्ही नपुंसक आहेत. प्रश्न आहे तो समस्यापूर्तीमध्ये सामील व्हायचा, कर्तव्यदक्ष व्हायचा. एरव्ही स्तुती आणि निंदा निरर्थक आहेत. म्हणूनच भगवद्गीतेमध्ये 12व्या अध्यायात म्हटलय ना, "तुल्य निंदा स्तुतिमौनी संतुष्टो येन् केनचित्....." आपल्या समाजात लाखो बुद्धिमान आणि सत्प्रवृत्त प्रजानन आहेत. त्यांच्याकडे समस्यांवर तोडगे आहेत. प्रश्न आहे तो समाजाच्या परिस्थितीवर गु-हाळ लावत न बसता त्या लाखो प्रज्ञावंतांच मार्गदर्शन घेण्याचा व समस्या पूर्तीच्या योजना राबवण्याचा. तशी इच्छा असेल तर त्या सर्वांची नांव, पत्ते, फोन, मोबाईल, फॅक्स वगैरे देतो!"

सिंहानं त्यानंतर काय केलं याचा तपशील मागवलेला आहे.. पोचला की मग सिंहानं काय केलं हे सांगेन.

